

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «УКООПСЛКИ»
ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ**

Кафедра правознавства

В. В. Стрілець

«СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА»

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни
студентами спеціальності
081 «Право»**

Полтава – 2016

Укладач:

Стрілець В. В. – д. і. н., к. ю. н., професор кафедри правознавства
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Рецензенти:

Геєць І. В. – к. ю. н., доцент кафедри політології та права Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя

Осташова В. О. – к. ю. н., доцент кафедри бізнес-адміністрування та
права Полтавської державної аграрної академії

Обговорено та схвалено на засіданні
кафедри правознавства, протокол № 4
від 22 березня 2016 р.
Зав. кафедри _____ проф. Лаврик Г. В.

УЗГОДЖЕНО

Начальник НМЦ управління якістю діяльності
_____ 2016 р.
_____ доц. Огуй Н. І.

УЗГОДЖЕНО

Директор науково-навчального центру
_____ 2016 р.
_____ доц. Герман Н. В.

© ВНЗ Укоопспілки «ПУЕТ», 2016 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Програма навчальної дисципліни.....	7
Тематичний план навчальної дисципліни.....	14
Методичні рекомендації щодо самостійного вивчення навчальної дисципліни.....	16
Модуль 1. Основи соціології	16
Тема 1. Соціологія права в системі соціально-гуманітарних та юридичних дисциплін.....	16
Тема 2. Виникнення та розвиток соціології права.....	21
Тема 3. Право як соціальне явище.....	26
Тема 4. Соціальна ефективність права.....	30
Тема 5. Правова соціалізація особистості.....	35
Тема 6. Правосвідомість.....	39
Тема 7. Правова культура та правова поведінка.....	44
Тема 8. Соціологія девіантної поведінки.....	47
Модуль 2. Соціологія юридичної діяльності.....	50
Тема 9. Соціологія нормотворчої діяльності.....	50
Тема 10. Судова соціологія.....	54
Тема 11. Соціологія правового конфлікту.....	59
Тема 12. Соціологія правозастосування.....	63
Тема 13. Конкретно-соціологічні дослідження в галузі права.....	67
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	72
Порядок і критерії оцінювання знань студентів.....	79
Термінологічний словник.....	98
Список рекомендованих інформаційних джерел.....	108

ВСТУП

Соціологія права – це специфічна галузь соціологічного знання, що досліджує функціонування права в системі соціальних інститутів суспільства, а також генезу, динаміку і структуру правових норм та їх роль у суспільному житті людей. Об'єктом соціології права є право не взагалі, а право в його об'єктивному взаємозв'язку із соціумом, тобто соціальна обумовленість права, а також соціальна роль, соціальні умови та основи його дії як елемента соціальної системи. Соціологія права має вагомий теоретично-методологічний потенціал. Використання в повному обсязі досягнень загальносоціологічної думки, сучасних підходів до проблем соціального характеру може істотно збагатити уявлення про право як соціальний інститут, дати глибше розуміння його внутрішніх зв'язків з природою соціального. Актуальність наукового напрямку і навчальної дисципліни обумовлені насамперед тим, що без всебічного аналізу соціально-правових проблем неможливо розкрити перспективи розвитку правової системи, її роль у вдосконаленні соціальних відносин, а також розробити наукову платформу здійснення правової реформи, покликаної забезпечити верховенство закону в усіх сферах життя суспільства, зміцнити механізм підтримання правопорядку на основі розвитку народовладдя. Дослідження соціологічних аспектів права сприяє формуванню і реалізації концепції правової держави.

Предметом навчальної дисципліни є суспільні взаємовідносини, що виникають у процесі формування правових актів, тобто при підготовці до трактування соціальних відносин у юридичних нормах, а також при реалізації правових приписів щодо регулювання соціальної поведінки як окремої особи, так і певних соціальних утворень.

Міждисциплінарні зв'язки визначаються інтегральним характером навчальної дисципліни, міждисциплінарним дискурсом; тісним зв'язком з комплексом базових та гуманітарних, а також юридичних дисциплін. Соціологія права – міждисциплінарна галузь наукового знання, що поєднує в собі пізнавальні ресурси юриспруденції як системи наук про державу і право та загальної соціології як науки про закономірності виникнення, розвитку й функціонування суспільства. Програма враховує набуті студентами знання під час вивчення курсів «Філософія», «Соціологія», «Юридична деонтологія», «Теорія держави та права», «Історія вчень про державу і право», галузевих юридичних дисциплін.

Пропонована навчальна програма навчальної дисципліни «Соціологія права» структурована згідно з особливостями організації навчального процесу і складається з двох логічно взаємопов'язаних змістових модулів. Важливу роль програма відводить питанням, які присвячені з'ясуванню розуміння об'єктивної нормативної структури суспільного життя, що визначає соціальний характер права; дослідженню реального функціонування соціальних і правових норм в якості регуляторів суспільних відносин, а також дослідженню сприйняття права різними категоріями населення.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Модуль 1. Основи соціології права.

Модуль 2. Соціологія юридичної діяльності.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою викладання** навчальної дисципліни «Соціологія права» є формування у майбутніх магістрів - юристів знань про соціальну обумовленість права та розуміння ними найважливіших завдань сучасної соціально-правової політики держави, які пов'язані з науковим забезпеченням соціальних та правових реформ, досягненням громадської злагоди, попередженням і своєчасним розв'язанням конфліктів у суспільстві, створенням умов для формування в країні громадянського суспільства та побудови правової держави.

1.2. **Основними завданнями** вивчення навчальної дисципліни «Соціологія права» є формування у студентів соціологічного мислення, правової культури, розуміння соціально-правових проблем, джерел їх виникнення і можливих шляхів вирішення, що в свою чергу, дозволить майбутнім магістрам з права успішно пройти соціальну адаптацію, зорієнтуватися у складних проблемах суспільного та державного життя, ефективно реалізувати свій професійний, творчий та особистісний потенціал в умовах демократизації українського суспільства.

1.3. **Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:**

знати:

- історію виникнення та основні етапи розвитку соціології права;
- сутність соціологічного підходу до пізнання права, місце соціології права в системі суспільних наук;
- соціальну обумовленість та цінність права;
- закономірності правової соціалізації особистості, соціальні чинники формування правосвідомості та правової культури;

- сутність та ознаки правової поведінки особи, її зв'язок з іншими проявами соціальної активності;
- показники соціальної ефективності права;
- соціальні фактори нормотворчої діяльності, соціологічне забезпечення законодавчого процесу;
- соціальну природу правосуддя та правозастосування.

вміти:

- застосовувати положення соціології права у дослідженні проблем сучасного соціального розвитку, робити із цих досліджень науково обгрунтовані правові висновки і узагальнення, вміло використовувати їх в юридичній практиці;
- оцінювати соціальну ефективність правових засобів і доцільність їх використання для вирішення конкретних проблем суспільного розвитку;
- збирати та аналізувати інформацію про соціальні аспекти правових процесів і явищ;
- вміти застосовувати різні методики соціологічних досліджень правової дійсності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин, 3 кредити ЄКТС.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

*Програма навчальної дисципліни
«Соціологія права» схвалена
Вченою радою ВНЗ Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
23 березня 2016 р., протокол № 3*

Модуль 1 Основи соціології права

Тема 1. Соціологія права в системі соціально-гуманітарних та юридичних дисциплін

Формування соціології права як закономірний наслідок розвитку юридичних та соціальних наук. Комплексна природа наукових соціолого-правових досліджень. Соціологія права як одна зі спеціальних соціологічних теорій. Соціологічний підхід до розкриття сутності правових явищ. Об'єкт соціології права. Дискусійний характер визначення предмета соціології права. Предмет соціології права. Місце правової соціології в системі юридичних та інших гуманітарних наук. Соціологія права як навчальна дисципліна.

Структура соціології права. Методи соціології права. Функції соціології права.

Внесок соціології права у вирішенні найважливіших завдань сучасної соціально- правової політики держави. Перспективи розвитку соціології права.

Тема 2. Виникнення та розвиток соціології права

Протосоціологія. Античні концепції (Платон, Аристотель, Цицерон, Цельс, Ульпіан). Середньовічні концепції (Ф. Аквінський). Відродження римського права (С. Бартоль). Теорія природного права (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є). Історична школа права (Г. Гуго, Г. Пухта, К. Савіні, Г. Мен, Дарвін). Англійський лібералізм (І. Бентам, Д. С. Міль). Кримінально-правові дослідження (Ч. Беккарія, Є. Феррі, Г. Тард). Роль засновників соціології А. Кетле, О. Конта, Г. Спенсера в процесі становлення соціології права.

Класична соціологія права. Діалектико-матеріалістична соціологія права К. Маркса і Ф. Енгельса. Позитивістська соціологія О. Конта та його роль у формуванні правових проблем у соціології. Розвиток питань соціології права Дюркгеймом на початку ХХ ст. Ж. Карбоньє про

соціальну роль громадянського та сімейного законодавства. М. Вебер – засновник «розуміючої» соціології, її застосування до права. «Юриспруденція інтересів» Р. Ієринга. Внесок О. Ерліха у розвиток європейської соціології права (соціальна обумовленість права; співвідношення права і моралі в регуляції суспільних відносин; право та соціальна структура суспільства).

Виникнення і розвиток соціологічного підходу до права в Росії. Історія вітчизняної соціології права. Радянська соціологія права. Соціологія права в сучасних умовах розвитку України. Сучасна зарубіжна соціологія права (П. Сорокін, Н. Луман, Ж. Гурвіч, Р. Паунд, Т. Парсонс).

Тема 3. Право як соціальне явище

Соціальна обумовленість та цінність права. Закономірності виникнення права. Соціологічні теорії походження права. Право у системі суспільних регуляторів. Право як міра суспільно значущої поведінки людей.

Соціальна природа суб'єктів права. Структура суспільних (громадських) відносин. Соціальні ознаки правовідносин. Поняття «правосуб'єктності». Система суб'єктів права та їх соціальні властивості. Співвідношення суб'єктів права та суб'єктів правовідносин. Суб'єкти правовідносин: індивідуальні, колективні (соціальні спільноти), інституційні (організації). Соціальна природа суб'єктів права та їх соціально-правові ознаки.

Механізм соціальної дії права. Право як соціальна норма. Соціальний, нормативний та культурний зміст правових норм. Соціальні функції права: інтегративна, регулятивна, охоронна, комунікативна. Форми соціальної дії права: юридична, психологічна, етична, інформаційна.

Прогнозування у праві. Соціально-правове прогнозування. Правове (юридичне) прогнозування. Пошуковий і нормативний прогнози. Класифікація юридичних прогнозів за масштабом, об'єктом, періодом часу. Предмет правового прогнозування. Методика здійснення прогностичного дослідження.

Тема 4. Соціальна ефективність права

Методологічні засади визначення соціальної ефективності права. Соціальна ефективність права як міра цільових можливостей реального впливу права на характер і стан соціальних відносин та на

їх зміни. «Право», «міра», «можливість» як ключові поняття соціальної ефективності права. Форми «неправа» за Г. Гегелем.

Форми здійснення соціального впливу права. Закономірності співвідношення проблем розвитку права як суспільного інституту та його соціальної ефективності. Критерії соціальної ефективності права. Безпосередня ефективність. Показники соціальної ефективності права. Соціальні умови ефективності права.

Соціальні наслідки (результати) функціонування права. Безпосередня та опосередкована соціальна ефективність права. Передбачені та непередбачені соціальні наслідки. Позитивні та негативні соціальні наслідки.

Комплексне визначення соціальної ефективності застосування правових норм. Методика аналізу соціальної ефективності права. Ознаки нежиттєздатності правових норм. Система вивчення соціальних наслідків дії права. Принципи та методи вивчення соціальної ефективності права. Етапи аналізу соціальної ефективності права.

Тема 5. Правова соціалізація особистості

Поняття загальної та правової соціалізації. Зміст і структура правової соціалізації особистості. Діалектика об'єктивного і суб'єктивного в процесі правової соціалізації. Соціально-психологічні механізми та інститути соціалізації.

Рівні правової соціалізації особистості. Соціальне призначення і природа права. Основні концепції соціалізації. Особливості процесу правової соціалізації особистості. Функціональна визначеність права. Поле правової соціалізації.

Механізм правової соціалізації. Пряма та опосередкована соціалізація. Принципи правової соціалізації особистості. Структура поля правової соціалізації особистості. Діяльність особистості як головний напрям соціалізації. Соціально-правова рольова дія. Система регулювання соціальної поведінки. Правове виховання особистості. Оцінка особистості як суб'єкта правової соціалізації. Роль правових знань в процесі соціалізації.

Тема 6. Правосвідомість

Поняття правосвідомості, його специфіка як соціологічної категорії. Формування правосвідомості. Соціоструктура правосвідомості: зміст та особливості.

Рівні правосвідомості: повсякденна, спеціальна професійна, наукова. Функції правосвідомості: пізнавальна, оціночна, регулятивна. Функціональна структура правосвідомості.

Правосвідомість як об'єкт соціологічного дослідження. Структура соціологічного дослідження правосвідомості. Методика дослідження правосвідомості, її оцінка та вимір. Виявлення характеру правосвідомості. Взаємодія правосвідомості і права.

Тема 7. Правова культура та правова поведінка

Поняття та елементи правової культури. Правова культура особистості та правова культура суспільства. Громадянське суспільство у контексті формування правової культури та правової поведінки. Структурні зв'язки правової культури. Повсякденна, професійна та теоретична правова культура. Роль правової культури в українському суспільстві. Шляхи формування правової культури.

Поняття правової поведінки. Соціальні ознаки правової поведінки. Специфічні юридичні ознаки правової поведінки. Диференціація правової поведінки від інших форм соціальної поведінки. Ознаки правової поведінки. Види правової поведінки. Правомірна поведінка: поняття та види. Поняття, структура та види правопорушень. Соціальна природа правопорушень. Зловживання правом та об'єктивно протиправна поведінка.

Тема 8. Соціологія девіантної поведінки

Поняття та сутність девіантної поведінки. Соціальна характеристика злочинної поведінки. Злочинність як соціальне явище. А. Кетле як засновник соціології злочинності. Теорії походження та причини злочинності: біологічний, психологічний, філософський підходи. Основні соціологічні теорії злочинності: драматизації зла, диференційованої асоціації, конфлікту культур, відчуження, референтної групи, злочинних субкультур, соціального контролю, сприятливих можливостей, соціальної дезорганізації.

Соціальні інститути та злочинність. Причини, соціальна база та стан злочинності в сучасному суспільстві. Особистість злочинця: типологія, мотивація, ціннісно-нормативний комплекс. Соціологічне вивчення особистості злочинця. Латентна злочинність та методи її вивчення. Дитяча, молодіжна, організована злочинність.

Профілактика девіантної поведінки як рання профілактика злочинності. Покарання та реабілітація як складові системи боротьби

зі злочинністю. Сутність та принципи покарання. Криза системи покарання.

Модуль 2

Соціологія юридичної діяльності

Тема 9. Соціологія нормотворчої діяльності

Специфіка соціологічного підходу до нормотворчої діяльності. Соціальний механізм нормотворчості. Етапи соціологічного забезпечення нормотворчої діяльності.

Закон як соціальне явище. Місце закону в правовому житті. Соціологічне забезпечення законодавчого процесу. Логіка формування закону. Основні (правотворюючі) та допоміжні (процесуальні) фактори законотворчого процесу. Діагностика суспільних проблем, оцінка їх пріоритетності. Моделювання ситуацій впровадження закону. Прогнозування процесу законотворення. Соціологічна експертиза законопроекту. Оцінка соціальної ефективності законотворчості. Визначення меж застосування закону. Соціальний механізм законотворчості. Стадії законодавчого процесу.

Проблема ефективності законодавства в сучасних умовах. Недоліки чинного законодавства та нормотворчої діяльності в Україні. Розвиток системи права та реформування законодавства в Україні. Напрямки, призначення та перспективи правової реформи.

Тема 10. Судова соціологія

Соціальна природа правосуддя та його цілі. Поняття та функції правосуддя. Функція соціального контролю.

Судовий процес як соціальна взаємодія. Принципи справедливого судового процесу. Судовий процес як соціальний конфлікт. Соціально-психологічна взаємодія суб'єктів судового процесу. Взаємодія судового процесу з зовнішнім суспільним середовищем.

Соціологічна експертиза і соціологічне тлумачення закону. Функції соціологічної експертизи. Соціологічне тлумачення закону. Соціологічне дослідження судових помилок.

Соціологічні аспекти вивчення ефективності правосуддя. Рівні визначення ефективності правосуддя. Чинники підвищення ефективності правосуддя. Соціальні підходи до судової діяльності. Професіограма судді. Соціальне планування та наукова організація роботи судді.

Соціальні проблеми судової реформи. Напрями реформування правової системи України.

Тема 11. Соціологія правового конфлікту

Правовий конфлікт як різновид соціального конфлікту. Сутність та природа правового конфлікту. Предмет та об'єкт правового конфлікту. Склад та елементи правового конфлікту.

Класифікація соціально-правових конфліктів. Характеристика окремих видів правових конфліктів. Конфліктна ситуація. Соціальна напруга. Конфлікти правореалізації та правозастосування.

Об'єктивні та суб'єктивні чинники конфліктів. Юридичні чинники політико-правових конфліктів. Учасники правового конфлікту: соціально-рольова і поведінкова характеристика. Конфлікти між юридичними та між фізичними особами. Соціальні ролі учасників конфлікту. Суб'єктивна (психологічна) сторона конфлікту. Моделі стилю поведінки людей в конфліктних ситуаціях: деструктивний, конформний, конструктивний. «Теорія ігор».

Стадії конфлікту: латентна (прихована) та відкрита стадії. Фази конфлікту. Юридизація конфлікту. Механізми управління конфліктом. Чинники, що сприяють розвитку конфлікту мирним шляхом. Медіатор. Способи розв'язання та попередження конфліктів. Форми розв'язання правових конфліктів. Правові засоби розв'язання конфліктів. Судочинство як механізм розв'язання правових конфліктів.

Тема 12. Соціологія правозастосування

Правозастосування як вид соціальної діяльності. Цілі та функції правозастосування у соціальному механізмі правового регулювання. Умови соціальної цінності правозастосування. Соціально-правовий контроль на стадії правозастосування та його ознаки.

Соціальні та юридичні чинники впливу на правозастосовну діяльність. Кадровий склад суб'єктів правозастосовної діяльності. Конкретно-історичні умови правозастосовної діяльності. Соціально-психологічний механізм прийняття рішення суб'єктами правозастосовної діяльності. Якість правозастосовних актів. Професіограма посадової особи правозастосування, юриста. Сучасні проблеми кадрової політики держави. Фактична діяльність суб'єктів правозастосування та соціальні критерії її оцінки. Ефективність правозастосування.

Тема 13. Конкретно-соціологічні дослідження в галузі права

Прикладна соціологія права як фактор вдосконалення правотворчої і правозастосовчої практики. Сутність соціолого-правових досліджень та їх значення. Дослідження сутності зв'язків правової системи. Специфіка розробки програми та інструментарію конкретно-соціологічних досліджень в галузі права.

Організація і проведення соціолого-правового дослідження. Етапи соціолого-правового дослідження. Програма дослідження: поняття, структура, функції. Соціологічні методи дослідження в галузі права: опитувальні методи, аналіз документів, спостереження, експеримент. Вибірка в дослідженні. Оформлення результатів соціолого-правового дослідження: складання наукового звіту, підготовка проблемно-аналітичної довідки. Особливості соціологічного аналізу різних сфер правової дійсності.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
для студентів денної форми навчання спеціальності 081 «Право»

№ п / п	Назва модулів, тем дисципліни	Кількість годин за видами занять					
		разом	аудиторні заняття			позааудиторна робота	
			лекції	семінарські заняття	практичні заняття	самостійна робота	індивідуально консультатив
1	2		4	5	6	7	8
Модуль 1. Основи соціології права							
1.	Соціологія права в системі соціально-гуманітарних та юридичних дисциплін	9	2	2	–	5	
2.	Виникнення та розвиток соціології права	8	2	–	–	6	
3.	Право як соціальне явище	7	2	–	–	5	
4.	Соціальна ефективність права	7	–	2	–	5	
5.	Правова соціалізація особистості	7	2	–	–	5	
6.	Правосвідомість	7	–	2	–	5	
7.	Правова культура та правова поведінка	8	–	2	–	6	
8.	Соціологія девіантної поведінки	7	2	–	–	5	
	Всього	60	10	8	–	42	
Модуль 2. Соціологія юридичної діяльності							
9.	Соціологія нормотворчої діяльності	6	2	–	–	4	
10.	Судова соціологія	7	2	2	–	3	
11.	Соціологія правового конфлікту	7	2	2	–	3	
12.	Соціологія правозастосування	5	2	–	–	3	

13.	Конкретно-соціологічні дослідження в галузі права	5	–	2	–	3	
	Всього	30	8	6	–	16	
	<i>Разом:</i>	<i>90</i>	<i>18</i>	<i>14</i>	<i>–</i>	<i>58</i>	

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1. Основи соціології

Тема 1. Соціологія права в системі соціально-гуманітарних та юридичних дисциплін

Основні терміни та поняття: право, соціологія, соціологія права, об'єкт соціології права, предмет соціології права, методи соціології права, соціальні функції права, функції соціології права, структура соціології права.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчення теми варто розпочати із аналізу різних підходів до трактування місця соціології права у системі суспільствознавства. Так, серед соціологів домінує думка про те, що *соціологія права* – це соціологічна дисципліна. Деякі юристи трактують соціологію права як спеціальну юридичну дисципліну, яка нерозривно пов'язана з теорією права. Інші, поділяючи теоретичну та емпіричну соціологію права, відносять першу до загальної теорії права, а другу розглядають як самостійний напрям досліджень у межах правознавства в цілому.

Варто усвідомити, що соціологія права є, по-перше, міждисциплінарною наукою, яка сформувалася на межі соціології та права. По-друге, соціологія права є галуззю соціології, яка вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів: генезис, динаміку, структуру правових норм та їх роль у суспільстві, механізми їх реалізації в поведінці та діяльності особистості, групи, організації, інститутів, суспільства. Вона повинна досліджувати взаємозв'язки і взаємовпливи соціальної дійсності з правовими системами і нормами права, розглядаючи право як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм, які регулюють суспільні відносини, дотримання і виконання яких забезпечується як методом переконання, так і методом примусу.

Необхідно звернути увагу на те, що метою соціологічних досліджень у праві виступає, по-перше, аналіз зв'язку між правом як соціальним феноменом та суспільною системою; по-друге, аналіз соціальних функцій права та комплексних процесів реалізації юридичних норм у соціальній поведінці. При цьому така поведінка розглядається на всіх рівнях суспільства, що різняться за своїм обсягом соціальних груп і індивідів. На цій основі поступово сформувався такий науковий напрямок як соціологія права. Вона

включає вивчення в реальній поведінці суб'єктів права таких соціальних елементів «неформального» порядку, як, наприклад, соціально-правові ціннісні орієнтації, освіта, рівень правової інформованості та правової культури, професійний статус тощо.

Важливе значення має з'ясування співвідношення соціології права і теорії права. Слід мати на увазі, що існує кілька точок зору щодо викладення даної проблеми: а) заперечення самостійного характеру соціології права, виходячи з її міждисциплінарності; б) соціологія права витісняє теорію права або вони є частинами загальної науки (А. Підгурецький, Я. Квашневський). Сутність різниці між соціологією та правом полягає у тому, що правова наука вивчає порядок з нормами правові стосунки, а соціологія – фактичні суспільні стосунки між людьми.

Окремо слід розглянути питання, як соціологія права взаємодіє з теорією і філософією права та з іншими суспільними науками. На відміну від вивчення права у філософському аспекті, соціологія права досліджує функціонування права в суспільстві з точки зору соціального аспекту. Соціологія права як частина загальної соціології спирається на весь її інструментарій і широко використовує міждисциплінарний підхід до вивчення права; а також досягнення в таких галузях знань, як історія права, демографія, політологія, соціальна філософія, статистика, соціальна психологія та педагогіка.

Необхідним для розуміння теми є визначення об'єкта (соціально-правові відносини) та предмета соціології права, та усвідомлення того, що *предмет соціології права* охоплює всі суспільні явища, які містять правовий елемент, соціальні чинники, що взаємодіють з правовими явищами, а також механізми та закономірності такої взаємодії.

Таким чином, *соціологію права* можна визначити як міждисциплінарну галузь наукового знання, що поєднує в собі пізнавальні ресурси юриспруденції як системи наук про право і державу, і загальної соціології як науки про закономірності формування, розвитку і функціонування суспільства.

Наступним кроком опрацювання теми є визначення методів соціології права (загальнонаукові та соціологічні), для чого необхідно актуалізувати раніше отримані знання з методології та методів соціологічного дослідження і проаналізувати специфіку соціального виміру правової соціосфери шляхом таких методів, як метод стеження, аналіз документів, опитування, експеримент.

Студентам потрібно зупинитися на аналізі функцій, які виконує право як соціальний інститут. Це *інтегративна функція*, яка

проявляється в тому, що право забезпечує існування та збереження у суспільстві об'єднуючого порядку; *функція соціалізації*, яка передбачає засвоєння індивідом цінностей і норм, формування правосвідомості та правової культури; *регулятивна функція*, що реалізується через надання суб'єктам правовідносин певних взаємних прав та обов'язків, а також щодо держави та її установ; *комунікативна функція*, яка має приписуючий характер, доводячи позицію держави щодо забороненої або дозволеної поведінки; *охоронна функція*, головне завдання якої полягає в запобіганні правопорушень.

При підготовці питання про функції соціології права слід звернутися до теоретичної спадщини французького спеціаліста в галузі юридичної соціології Ж. Карбоньє, який виокремив дві основні функції: наукову та практичну. Зміст першої полягає в тому, щоб соціологічними методами дослідити сутність і роль правових актів, причини їх виникнення та розвитку, особливості застосування їх в судовій практиці, закономірності й зміни правових норм і тенденцій їх практичної реалізації, роль особистості в правових явищах. Практична функція реалізується у сферах судочинства, законотворчості, а також у галузі укладення договору, в нотаріальній практиці.

Вивчаючи структуру соціології права, слід засвоїти, що соціологія права є складноструктурним феноменом, структурні особливості якого визначають залежно від застосовуваних критеріїв класифікації. Виділяють такі варіанти класифікації: за рівнем дослідження (макро-, мезо-, мікротеорії); за особливостями дослідження (теоретична та емпірична); за цілями й завданнями (фундаментальна і прикладна); за категоріями права або соціології (за юридичними категоріями: соціологія кримінального права, соціологія адміністративного права, соціологія злочинності, соціологія законодавства; за соціологічними критеріями); за суб'єктами виконання правових ролей.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Комплексна природа наукових соціолого-правових досліджень.
2. Дискусійний характер визначення предмета соціології права.
3. Структура і методи соціології права.
4. Функції соціології права.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Комплексна природа наукових соціолого-правових досліджень.

2. Дискусійний характер визначення предмета соціології права.
3. Структура і методи соціології права.
4. Функції соціології права.
5. Характеристика сучасного стану соціології права.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Права та свободи людини в світлі сучасного соціально-правового аналізу.
2. Соціологічний підхід до дослідження права.
3. Соціологія права як навчальна дисципліна.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Предмети філософії права, соціології права і теорії права є:
 - а) тотожними;
 - б) єдиними;
 - в) аналогічними;
 - г) різними.
2. Предметом соціології права є:
 - а) *закономірності взаємодії соціального і правового в суспільстві;*
 - б) виникнення, функціонування і розвиток державно-правових явищ;
 - в) сутність права у співвідношенні з законом;
 - г) усі відповіді є правильними.
3. Міждисциплінарна галузь наукового знання, що поєднує в собі пізнавальні ресурси юриспруденції як системи наук про право і державу і загальної соціології як науки про закономірності формування, розвитку і функціонування суспільства, – це:
 - а) теорія права;
 - б) соціологія;
 - в) філософія права;
 - г) *соціологія права.*
4. У конкретному (вузькому) значенні об'єктом соціології права є:
 - а) *соціальне в праві, взаємодія права і соціуму;*
 - б) право;
 - в) соціальні інститути;
 - г) соціальні спільноти.
5. Для соціології права головне полягає у вивченні закономірностей у діяльності таких осіб:

- а) які приймають закони;
 - б) які застосовують закони;
 - в) усіх осіб, на поведінку яких впливають норми права;
 - г) усі вище зазначені відповіді є правильними.
6. Структурно соціологія права складається з таких головних розділів:
- а) загальні теоретичні та методологічні питання;
 - б) спеціальні проблеми та конкретні соціально-правові дослідження;
 - в) методика та техніка соціально-правових досліджень;
 - г) усі вище зазначені відповіді є правильними.
7. Предметом емпіричної соціології права є:
- а) фактична поведінка людей у сфері дії права;
 - б) ймовірна поведінка людей;
 - в) правила поведінки;
 - г) етикет.
8. Соціологія права використовує такі загальнонаукові методи:
- а) метод структурно-функціонального аналізу;
 - б) діалектичний метод;
 - в) методи соціально-психологічних досліджень;
 - г) усі вище зазначені методи.
9. Функція соціології права, яка полягає у забезпеченні збільшення теоретичних знань, уявлень про право, його функціонування та розвиток, а також про методологічні засади соціологічного дослідження, – це:
- а) критична функція;
 - б) креативна функція;
 - в) інформаційна функція
 - г) теоретична (методологічна) функція.
10. Функціями соціології права є (вказати неправильну відповідь):
- а) критична функція;
 - б) регулятивна функція;
 - в) інформаційна функція
 - г) теоретична (методологічна) функція.

Завдання

1. Користуючись рекомендованою літературою, письмово розкрити зміст однієї з соціальних функцій права, наводячи приклади.
2. Виокремити методи соціології права – теоретичні та емпіричні. Проаналізувати один з них, спираючись на рекомендовану літературу.

Інформаційні джерела: 1-6, 9-11, 14, 18, 20, 24-26, 31, 35.

* * *

Тема 2. Виникнення та розвиток соціології права

Основні терміни та поняття: соціологічний аспект права, теорія аномії, теорія «юриспруденції інтересів», догматичний та недогматичний підходи, концепція «вільного права», концепція правової держави, теорія детермінізму права у суспільстві, нормативно-соціологічний напрямок, соціально-психологічний компонент правової регуляції, діалектико-матеріалістична соціологія права, нова парадигма соціології права, сучасна соціально-правова практика.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Розпочинаючи вивчення теми, варто виходити із розуміння того, що у сучасній науковій літературі історію юридичної соціології оглянуто досить поверхово. Досі науковці не прийшли до спільного знаменника про час виникнення цієї наукової дисципліни, відсутня також визнана періодизація її становлення і розвитку. Водночас більшість вчених схильні вважати часом виникнення юридичної соціології кінець XIX - початок XX ст., визнаючи її основоположниками є Е. Дюркгейма, М. Вебера та Є. Ерліха, концепції яких дозволяють говорити про юридичну соціологію як про новий напрям наукового знання.

При підготовці до семінарського заняття слід зупинитися на визначенні місця права в соціологічній традиції Франції та Німеччини, розглянувши низку питань. Насамперед, це стосується історичних коренів зародження соціології права в Європі (XIX ст.). Вона пов'язана з розвитком соціологічної думки XIX – початку XX сторіччя. Слід звернути увагу на те, що деякі важливі аспекти соціології права значною мірою опосередковано, особливо на методологічному рівні, мають місце у працях О. Конта – засновника позитивістської соціології (соціологічний аспект права виявляється у його поглядах на державу).

З ім'ям видатного французького соціолога Е. Дюркгейма пов'язана класична парадигма в соціології права, що залишається одним із теоретичних фундаментів сучасної соціології права. Варто простежити розвиток поглядів Е. Дюркгейма на місце соціології права у його творах «Про розподіл праці», «Самогубство». Це, по-перше,

концепція пояснення соціального «соціальним», по-друге, ідея так званої аномії. За його поглядами, предметом соціології права виступає вивчення права в його соціальному контексті, зв'язку між правом і мораллю, а також феномен аномії як причини соціальної патології і навіть злочинності. Пояснюючи аномію, учений виокремлює як головний такий стан суспільства, при якому відсутня регуляція поведінки індивіда, перш за все – моральна та правова. Вихід з аномії він убачав у розвитку економіки, в її нормативній регуляції з урахуванням права. Необхідно актуалізувати знання, які були отримані при вивченні історії соціології, зокрема теоретичної спадщини Дюркгейма, який дійшов до висновку, що для нормального функціонування суспільства необхідний певний рівень злочинності, тому що девіація грає функціональну роль у суспільстві.

Розглядаючи сутність, зміст та специфіку французької школи соціології права, слід указати на роль Ж. Карбоньє, яким були реалізовані дослідження в галузі сімейного й цивільного права. Ж. Карбоньє протиставляє юридичну соціологію і традиційну юриспруденцію, стверджуючи, що перша – центр недогматичного вивчення права, а друга – носій догматичного підходу. Вченому належать цікаві погляди щодо співвідношення юридичної соціології із загальною, з іншими гуманітарними науками, внутрішньої диференціації юридичної соціології, різних форм правової психології.

Наступна класична парадигма соціології права пов'язана з ім'ям М. Вебера, для якого соціологічний аналіз права був не просто можливістю застосування розробленої ним загальної соціологічної теорії, а важливим елементом її конструювання. Вчений виокремив три типи панування: харизматичне (сила віри в надреальні якості його носія); традиційне (влада батька над дітьми); легальне (основане на законі). Причому зазначається, що легітимність правопорядку зберігається зовнішніми (емоційна схильність до порядку, релігійна віра у святість саме такого порядку) та внутрішніми гарантіями (умовність і право).

Рекомендується також самостійно розглянути ідеї інших представників німецької школи: Р. Ієринга, який запропонував позитивістську концепцію права (його «юриспруденція інтересів» визначає право як юридично захищений інтерес, тобто інтерес, який захищається державою шляхом закріплення його в законодавстві); Є. Ерліха з концепцією «вільного права» (право розглядається як система норм соціального порядку, що склалися повільно й регулюють життєдіяльність).

Вивчення соціолого-правових традицій у Франції та Німеччині повинно привести до висновку, що розвиток соціології права в Європі має свої історичні корені й зумовлений об'єктивними чинниками суспільного розвитку, в першу чергу, глибоким дослідженням соціальних процесів, намаганням їх зрозуміти й ефективно вплинути на них через систему права.

Важливим питанням постає визначення внеску в розвиток соціології права провідних теоретиків російської та української соціологічних шкіл права (М. Коркунова, С. Муромцева, М. Ковалевського, П. Новгородцева, Б. Кістяківського, Л. Петражицького та інших). Їх спроби визначити соціологічне поняття права (наприклад, право як розмежування інтересів М. Коркунова або право як правовідносини С. Муромцева, які базуються на намаганні «звернутися до вивчення права в його житті, в його русі»), висвітлити історичний процес генезису права, дослідити «законо певної групи соціальних явищ, які своєю сукупністю складають право», являють собою важливий для подальшого розвитку юридичної науки вихід за межі формально-догматичного підходу до права й правових явищ.

Опрацьовуючи тему, слід звернутися до напрямку історико-порівняльного правознавства, в якому значне місце посідають ідеї М. Ковалевського (залежність права від соціально-економічного розвитку суспільства, а його призначення – в урегулюванні соціальних протиріч, зміцненні соціальної солідарності).

Особливу увагу необхідно приділити положенням П. Новгородцева про детермінізм права у суспільстві («Про суспільний ідеал»); Б. Кістяківського – про ціннісну сутність права.

Вивчення даної теми також вимагає самостійного опрацювання змісту та особливостей ідей в галузі права Л. Петражицького, Г. Гурвіча, розроблених ними положень про роль соціально-психологічного компонента в правовій регуляції особистості, зв'язку моральної і правової свідомості. Слід звернути увагу на те, що основу права та джерело його розвитку, за Л. Петражицьким, складає психологія особистості. Особливу увагу він приділяє етичним переживанням, які є основою моральних і правових переживань. Г. Гурвіч обґрунтував концепцію про те, що право представляє собою спробу реалізації ідеї справедливості в конкретній суспільній системі. Учений визначив специфіку проблем, які за його думкою, повинні виступати як предметна галузь соціології права: проблеми мікросоціології права; правові проблеми різних соціальних груп, питання генетичної соціології права; проблеми типологізації правових

норм, які покликані зберігати суспільне життя як систему, його різні сфери (економічну, політичну, духовну, соціальну).

Для більш глибокого опрацювання теми можна додатково ознайомитися з ідеями учених-дослідників соціально-правового напрямку: С. Муромцева, М. Карєєва, В. Хвостова, В. Вергановського, С. Дністрянського.

Вивчаючи основні напрямки розвитку соціології права на сучасному етапі, слід зробити акцент на тому, що соціальні трансформації призвели до зміни підходів дослідження соціоправової сфер, до пошуку нової парадигми. В умовах, що склалися, соціологія права відпрацьовує свої підходи до осмислення тенденцій сучасного розвитку суспільства, особливостей процесу руху до правової держави. На перший план виходять проблеми соціальної обумовленості права й легітимності законодавчих рішень (В. Лапаєва, В. Казимирчук, В. Кудрявцев), правових засад суспільного життя, об'єктивної природи права, генезису права, порівняльного аналізу права та інших соціальних регуляторів в межах системи нормативної саморегуляції, визначення фактичних норм, які за своєю правовою природою і регулятивно-правовому значенню потребують законодавчого закріплення, пошуку ефективних засобів і форм розв'язання соціальних та правових конфліктів на базі правового способу узгодження різних інтересів. При цьому не втрачає свого наукового та практичного значення вивчення ефективності чинного законодавства.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Історичні передумови виникнення юридичної соціології. Зародження соціології права.
2. Класична соціологія права.
3. Розвиток соціології права в Україні в кінці XIX століття.
4. Соціологія права в сучасних умовах розвитку України.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Ідеї права у філософській та політико-правовій літературі стародавнього світу.
2. Теорія природного права (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є).
3. Історична школа права (Г. Гуго, Г. Пухта, К. Савіні, Г. Мен, Дарвін).
4. Англійський лібералізм (І. Бентам, Д. С. Міль).

5. Кримінально-правові дослідження (Ч. Беккарія, Є. Феррі, Г. Тард).

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Хто з учених уперше використав термін «соціологія»?
 - а) Ч. Дарвін;
 - б) О. Конт;
 - в) К. Маркс;
 - г) М. Вебер.
2. Основоположником науки соціології був:
 - а) Ч. Беккарія;
 - б) Є. Феррі;
 - в) Г. Тард;
 - г) О. Конт.
3. Кому належить ідея аномії:
 - а) К. Марксу;
 - б) Г. Спенсеру;
 - в) О. Конту;
 - г) Е. Дюркгейму.
4. Хто з соціологів відстоював позиції «соціологізму»?
 - а) О. Конт;
 - б) Г. Спенсер;
 - в) М. Вебер;
 - г) Е. Дюркгейм.
5. Хто з соціологів розглядав суспільство як біологічний організм?
 - а) Е. Дюркгейм;
 - б) М. Вебер;
 - в) Г. Спенсер;
 - г) К. Маркс.
6. Хто з соціологів уперше запропонував використати загальнонаукові методи природничих наук до вивчення суспільства?
 - а) К. Маркс;
 - б) М. Вебер;
 - в) О. Конт;
 - г) Е. Дюркгейм.
7. Авторем структурно-функціонального підходу, який став панівною теоретичною парадигмою в соціології права, є:
 - а) Т. Парсонс;

- б) М. Вебер;
 - в) О. Конт;
 - г) Е. Дюркгейм.
8. Авторами основних («класичних») теорій в соціології права є:
- а) М. Вебер;
 - б) К. Маркс;
 - в) Е. Дюркгейм;
 - г) Т. Парсонс.
- д) усі відповіді є правильними.
9. Термін «розуміюча соціологія» увів у науковий обіг:
- а) М. Вебер;
 - б) К. Маркс;
 - в) Е. Дюркгейм;
 - г) Т. Парсонс.
10. Автором теорії соціального контролю вважається:
- а) М. Вебер;
 - б) К. Маркс;
 - в) Е. Дюркгейм;
 - г) Т. Парсонс.

Завдання

1. Скласти таблицю основних концептуальних положень соціології права представників французької та німецької шкіл.
2. Користуючись рекомендованою літературою, письмово обґрунтувати поняття «аномія» Е. Дюркгейма у сучасному розумінні, спираючись на аналіз кризисних періодів розвитку українського суспільства.
3. Підготувати наукове повідомлення на тему «Американська школа соціології права».
4. Проаналізувати статтю Шамшурина В. І. «Ідея права в соціальній теорії П. І. Новгородцева». Особливу увагу приділити сутності методу Новгородцева, концепції правової держави.

Інформаційні джерела: 1-5, 7, 9-11, 14, 18, 20, 26, 30, 31, 34.

* * *

Тема 3. Право як соціальне явище

Основні терміни та поняття: образ права, престиж права, знання права, презумпція знання права, соціальний факт, юридичний факт, соціологічні та юридичні засоби встановлення фактів, правова

система.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Розглядаючи соціальну зумовленість права, слід проаналізувати соціальні фактори правотворчої діяльності, оскільки вони являють собою змістовний момент усіх суспільних відносин, відбивають структуру, цілі й функції різних органів – учасників правотворчого процесу та впливають на зміст правового нормативного акта.

Розглядаючи питання соціальної обумовленості та цінності права, слід виходити із розуміння того, що система цінностей задає ідеальну модель життя, належний устрій суспільства. Однак для того щоб втілювати ідеали в життя або принаймні підтримувати досягнутий стан, цінності мають бути втілені у певні стереотипи поведінки, тобто набути інструментального характеру. Норми і є такими «соціально-технологічними» втіленнями цінностей. Норми є цінностями у дії. Відповідно право виступає як власне цінність, а також має інструментальну цінність. Таким чином, право є соціальним регулятором, інструментом управління, який за допомогою норм «задає» програми управління і оформлює оперативну управлінську діяльність.

З'ясовуючи соціальний механізм дії права, потрібно зупинитися на характеристиці *трьох рівнів*, на яких право діє як регулятивний засіб соціального управління: 1) норми права регулюють суспільні відносини, а через них – поведінку кожної людини, яка виступає у певних соціальних ролях; 2) правові норми регулюють відносини всередині суб'єкта управління, визначаючи компетенцію, структуру й функції всіх систем управління та їх елементів (наприклад, органів держави, посадових осіб тощо); 3) норми права діють на вищому рівні, де об'єктом управління виступає вся соціальна система, а етапи її розвитку займають великі проміжки часу.

Право не має завдань, відділених від завдань суспільного цілого, й тому можна говорити про його *соціальні функції*. По-перше, право одночасно сприяє моделюванню соціальних цілей і є інструментом їх досягнення. По-друге, право закріплює умови вільної діяльності людини у сфері родини, побуту, культури; право опосередковує утворення самої людини. По-третє, право закріплює економічні засади вільної діяльності особистості, її матеріальну та інтелектуальну власність. Тут отримують правове опосередкування виробництво, розподіл, обмін та споживання матеріальних благ. По-четверте, право забезпечує участь особистості у справах суспільства, її можливості

поєднуватися з іншими у громадські організації та партії. Тут право опосередковує політичну свободу, відносини людей у сфері боротьби за владу, участь громадян у її розподілі та здійсненні.

Особливої уваги заслуговує вивчення *соціальної дії права*. Слід засвоїти, що вона реалізується через різноманітні форми, стадії та засоби правового впливу. Соціологія розрізняє юридичну, психологічну, етичну та інформаційну форми соціальної дії права. Важливим є також визначення засобів соціально-правового впливу (яким чином, за допомогою чого правові вимоги перетворюються на соціальну поведінку). Це інформаційні сигнали про зміст юридичних норм; юридичні норми; юридичні факти; особистість, яка визначає форми і зміст своєї діяльності; соціальні умови, за яких особистість здійснює свій вибір. Останнім елементом механізму соціальної дії права є стадії цієї дії: стадія формування соціальних передумов та стадія безпосередньої дії права. При цьому увагу слід сконцентрувати на таких положеннях: а) механізм соціальної дії права має ту особливість, що право виявляється в дії, але діяти воно може лише в тому разі, якщо відповідатиме об'єктивним потребам суспільства; б) право тісно пов'язане із системою соціальних умов, що відіграють важливу роль у забезпеченні функціонування соціально-правового механізму; в) дія права є процесом руху від правової норми до соціального результату, що виявляється у поведінці суб'єкта; г) для ефективної дії права необхідні такі умови: правова норма; діяльність правових органів; особливості правосвідомості громадян; високий рівень правової поінформованості населення; ефективні санкції за невиконання правової норми; кадрові, матеріальні, організаційні ресурси для застосування правової норми.

Розгляд питань теми семінару слід завершити розкриттям сутності основного напрямку реалізації прикладних функцій соціології права, яким є соціологічне забезпечення законотворчості. В рамках соціології права можуть бути використані наступні форми й напрямки соціологічного забезпечення законотворчості: прогнозування потреби в правовому регулюванні, розробка концепції правової норми, виявлення ставлення населення до введення правової норми, вивчення ефективності прийнятого закону, що актуалізує вивчення даного напрямку.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Соціальна обумовленість та цінність права.
2. Соціальні функції права.

3. Механізм соціальної дії права.
4. Фактори реалізації права.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Соціологічні теорії походження права.
2. Соціальна природа суб'єктів права та їх соціально-правові ознаки.
3. Прогнозування у праві. Методика здійснення прогностичного дослідження.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Правила, які відбивають вимоги суспільства, соціальної групи до поведінки особистості, групи у їх взаєминах один з одним, із соціальними інститутами та суспільством у цілому, – це:
 - а) правові норми;
 - б) моральні норми;
 - в) *соціальні норми;*
 - г) суспільні норми.
2. Виділяють такі рівні, на яких право діє як регулятивний засіб соціального управління:
 - а) норми права регулюють суспільні відносини, а через них – поведінку кожної людини;
 - б) правові норми регулюють відносини всередині суб'єкта управління, визначаючи компетенцію, структуру й функції всіх систем управління та їх елементів;
 - в) норми права діють на вищому рівні, де об'єктом управління виступає вся соціальна система;
 - г) *усі відповіді є правильними.*
3. Соціологія розрізняє такі форми соціальної дії права (вказати неправильну відповідь):
 - а) юридична;
 - б) психологічна;
 - в) етична;
 - г) *статистична.*
4. Для ефективної дії права необхідні такі умови:
 - а) правові норми;
 - б) діяльність правових органів;
 - в) правосвідомість громадян;

- г) усі вище зазначені умови.
5. Для ефективної дії права необхідні такі умови:
- а) високий рівень правової поінформованості населення;
 - б) ефективні санкції за невиконання правової норми;
 - в) кадрові, матеріальні, організаційні ресурси для застосування правової норми;
 - г) усі вище зазначені умови.
6. Функціями соціального контролю є:
- а) нормативна;
 - б) практична;
 - в) інституційна;
 - г) інтегративна.
7. Соціокультурний фактор правотворчої діяльності складають:
- а) культурний рівень населення і посадових осіб;
 - б) правова освіченість;
 - в) розвинутість та ефективність діяльності засобів масової інформації;
 - г) усі відповіді є правильними.
8. Виконання правом своєї соціальної ролі в першу чергу обумовлене:
- а) нормативністю;
 - б) виключністю;
 - в) цінністю;
 - г) можливостями.
9. Право спрямовує соціальну поведінку людей за допомогою таких засобів (вказати неправильну відповідь):
- а) дозвіл;
 - б) заборона;
 - в) зобов'язання;
 - г) критика.
10. Різновидами соціальної цінності права є:
- а) власна цінність;
 - б) інструментальна цінність;
 - в) історико-культурна;
 - г) усі відповіді є правильними.

Завдання

1. Розробити логічно-структурну схему «Соціальний механізм дії права».
2. Підготувати наукове повідомлення на тему «Соціологічні теорії походження права».

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 14, 15, 18, 20, 22, 26-28, 33, 37.

* * *

Тема 4. Соціальна ефективність права

Основні терміни та поняття: соціальна ефективність права, право, природне право, позитивне право.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Проблема ефективності є ключовою у функціонуванні будь-якого соціального інституту. Право в цьому розумінні не є винятком. Від рівня соціальної ефективності залежать його життєздатність і функціональна повноцінність.

Визначення «соціальний» стосовно якогось явища означає, що воно є втіленням певної системи суспільних відносин і виявляє свою сутність через ці відносини. Виходячи з цього, *соціальну ефективність права* можна визначити як міру цільових можливостей реального впливу права на характер і стан соціальних відносин та на їх зміни. Ключовими поняттями в цьому визначенні є «*право*», «*міра*» і «*можливість*», тому необхідним є розкриття їх змісту в контексті саме соціальної ефективності права.

Під поняттям «*право*» у суспільній свідомості розуміється виправдана, обґрунтована свобода або можливість поведінки, що визнаються суспільством. При цьому слід звернути увагу на основоположну роль в кожному політично і соціально розвиненому суспільстві природного права. Зважаючи на соціальний аспект поняття «*природне право*» і на те, що воно існує незалежно від будь-яких зовнішніх сил, соціальну ефективність права можна визначити як рівень реалізації в конкретних соціальних обставинах природних прав людини і вплив цього рівня на ті суспільні відносини, в які вона включена.

Категорія *можливості*, яка фігурує у визначенні поняття «соціальна ефективність права», є відбиттям того факту, що ефективність завжди є ефективністю людської діяльності, і тому спирається на певний вибір варіантів поведінки. Без цього поняття сама ідея соціальної ефективності права, як міри дійсного впливу права на стан соціальних відносин, втратила б практичну значущість.

Система соціальних відносин – це не що інше, як реально існуюче суспільство у його конкретному різноманітті. Тому ефективність права слід розглядати у двох аспектах. Перший визначає оцінку ефективності з позицій загальної природи права і спрямованості його впливу на стан суспільних відносин. Другий – відбиває необхідність

підходу до соціальної ефективності права як явища, що існує в конкретному суспільстві і неминуче віддзеркалює в зв'язку з цим його найсуттєвіші ознаки. Тому і методологічні засади вивчення соціальної ефективності права доцільно розглядати також у цих аспектах.

Вивчаючи тему, слід приділити увагу одній із найфундаментальніших проблем соціальної ефективності права, якою є проблема, по-перше, перетворення права у його видимість, а по-друге, врахування соціальних наслідків такого перетворення. Перетворення права, завдяки діям окремих особистостей або їх спільнот, у видимість права Гегель назвав неправом. Неправо виступає у трьох формах: 1) неправо без наміру; його особливістю є те, що сам суб'єкт неправових дій неправо, тобто видимість права, сприймає як право; 2) обман; тут суб'єкт нібито правових дій знає їх правову видимість, а об'єкт сприймає ці дії як реальне право; 3) злочин, тобто дія, за якої і суб'єкт, і об'єкт сприймають її як неправову; під час злочину немає навіть видимості права і зв'язок з ним полягає лише в тому, що «автор» злочину своєю дією уже дав згоду на покарання відповідно до вимог права. При цьому вплив неправа на загальну соціальну ефективність права завжди має негативну спрямованість. Право є соціально ефективним лише тоді, коли воно здатне чинити дієвий опір неправу.

Слід зупинитися на характеристиці форм, у яких відбувається соціальний вплив права. Першою і визначальною формою впливу є інтеграція під впливом права соціальних утворень та їх взаємодія з метою реалізації через них всієї сукупності прав і свобод особистості. Другою формою є контроль і узгодження соціальної поведінки людей на основі дотримання ними тих ролей, що не тільки визначені конкретними обставинами, а й свідомо ними обрані, виходячи із їх природних прав і свобод. Третьою формою виступає регуляція соціальних відносин. При цьому мають на увазі не примус, а соціальне стимулювання нових форм суспільних відносин, упорядкування того, що вже випробуване у суспільній практиці як соціальна цінність. Четвертою формою регулятивних дій права, що забезпечують його соціальну ефективність, є дії охоронні. П'ятою формою виступає соціальна комунікація. Особливу і дедалі більшу роль у ній відіграє соціальна інформація.

Слід звернути увагу, що всі ці форми виступають у системній єдності і залежності одна від одної. А тому жодна з цих форм при розгляді соціальної ефективності права, по-перше, не може бути проігнорована, а по-друге, не може розглядатися у відриві від інших

форм. Ці вимоги обумовлені вже тим, що право, не зважаючи на багатогранність його соціального впливу, є явищем цілісним.

Розглядаючи основні засади аналізу соціальної ефективності права, слід використовувати системний підхід. До системи, за допомогою якої оцінюється соціальна ефективність права, входять підсистеми: а) рівнів оцінки (рівень суспільства, інституціональний, рівень відокремленого суб'єкта); б) критеріїв безпосередньої оцінки з докладнішою їх деталізацією, що враховує специфіку об'єктів аналізу; в) показник соціальної ефективності стосовно їх наслідків (первинні, цільові, передбачені позитивні, передбачені негативні, непередбачені негативні, непередбачені позитивні та вторинні наслідки).

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Методологічні засади вивчення соціальної ефективності права.
2. Критерії соціальної ефективності права.
3. Показники соціальної ефективності права.
4. Методика аналізу соціальної ефективності права.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Методологічні засади вивчення соціальної ефективності права.
2. Критерії соціальної ефективності права.
3. Показники соціальної ефективності права.
4. Умови ефективності дії права. Методика аналізу соціальної ефективності права.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. «Право», «міра», «можливість» як ключові поняття соціальної ефективності права. Форми «неправа» за Г. Гегелем.
2. Принципи та методи вивчення соціальної ефективності права.
3. Умови ефективності дії права. Причини низької ефективності права в сучасному українському суспільстві.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Міра цільових можливостей реального впливу права на характер і стан соціальних відносин та на їх зміни, – це:
 - а) соціальна ефективність права;
 - б) функція права;
 - в) призначення права;

- г) мета права.
2. Ключовими поняттями для визначення соціальної ефективності права є:
- а) право, звичаї;
 - б) право, міра, можливість;
 - в) традиції;
 - г) немає правильної відповіді.
3. Теоретична доктрина в теорії права, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця, – це:
- а) позитивне право;
 - б) природне право;
 - в) звичаєве право;
 - г) немає правильної відповіді.
4. Що лежить в основі інтеграції суспільства в соціальну систему?
- а) соціальні інститути;
 - б) соціальні зв'язки;
 - г) соціальний контроль;
 - д) соціальні організації.
5. Перетворення права, завдяки діям окремих особистостей або їх спільнот, у видимість права назвав «неправом»:
- а) Е. Дюркгейм;
 - б) М. Вебер;
 - в) Г. Спенсер;
 - г) Г. Гегель.
6. «Неправо» у визначенні Г. Гегеля виступає у таких формах:
- а) неправо без наміру;
 - б) обман;
 - в) злочин;
 - г) усі вище зазначені відповіді правильні.
7. Формами соціального впливу права є:
- а) інтеграція під впливом права соціальних утворень;
 - б) контроль і узгодження соціальної поведінки людей;
 - в) регуляція соціальних відносин;
 - г) усі вище зазначені відповіді правильні.
8. Визначення конкретних соціальних відносин, на які безпосередньо впливає право, складає:
- а) змістовний аспект соціальної ефективності права;
 - б) аналітичний аспект соціальної ефективності права;
 - в) оціночний аспект соціальної ефективності права;
 - г) немає правильної відповіді.

9. Відповідь на питання, наскільки стан, ініційований правом, відповідає суспільним потребам і можливостям, складає:
- а) змістовний аспект соціальної ефективності права;
 - б) аналітичний аспект соціальної ефективності права;
 - в) оціночний аспект соціальної ефективності права;
 - г) немає правильної відповіді.
10. Відповідь на питання про стан соціальних відносин, на які впливає право, складає:
- а) змістовний аспект соціальної ефективності права;
 - б) аналітичний аспект соціальної ефективності права;
 - в) оціночний аспект соціальної ефективності права;
 - г) немає правильної відповіді.

Завдання

1. Підготувати наукове повідомлення на тему ««Право», «міра», «можливість» як ключові поняття соціальної ефективності права».
2. Підготувати наукове повідомлення на тему «Форми «неправа» за Г. Гегелем».

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 14, 15, 20, 22, 26.

* * *

Тема 5. Правова соціалізація особистості

Основні терміни та поняття: правова соціалізація особистості, поле правової соціалізації, локальний рівень правової соціалізації, інституціональний рівень правової соціалізації, соціетальний рівень правової соціалізації

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Основною проблемою особистості, з точки зору соціології, є питання її входження у певні соціальні спільноти, бо тільки в межах цих спільнот відбувається реалізація на практиці суспільних і особистих інтересів. Процес такого входження і є метою соціалізації.

Поняття соціалізації ввів до наукового обігу Е. Дюркгейм. Під *соціалізацією* слід розуміти як процес формування основних якостей особистості на основі виховання, навчання, засвоєння соціальних ролей, унаслідок чого особистість перетворюється в реального з соціальної точки зору члена суспільства, тобто набуває здатності жити і діяти в ньому. *Правова соціалізація* виступає при цьому як набуття

особистістю таких соціальних якостей, що необхідні їй для входження в суспільство як певну правову систему.

Завдяки тому, що правова соціалізація пов'язана з можливостями і здатністю дотримання основоположних державних і правових норм, її вплив на долю особистості має вирішальне значення. Це обумовлено тим, що фактична нездатність особистості адаптуватися до правових норм і інституціонального устрою суспільства веде до застосування щодо такої особистості механізму примусу.

Слід детально розглянути рівні правової соціалізації особистості, якими є: 1) *локальний рівень*, тобто такий, що спрямований на опанування обмежених аспектів якоїсь галузі правових відносин і стосується в кожному конкретному випадку невеликої кількості особистостей або соціальних спільнот; 2) *інституціональний*, під яким розуміють соціалізацію стосовно правових відносин, що виникають унаслідок діяльності інтереси певних соціальних прошарків; 3) *соціетальний рівень* правової соціалізації пов'язаний з дією систем правових інститутів або правового життя суспільства в цілому.

Із різноманіття об'єктивних впливів в процесі правової соціалізації особистості необхідно виділити такі, які, по-перше, належать до сфери саме соціально-правових відносин, а по-друге, мають основоположне значення, тобто стосовно яких інші соціальні об'єктивні фактори впливу на правову соціалізацію відіграють другорядну роль. До них слід віднести: а) природу права як соціального явища із включенням до цього впливу функціональних форм, через які ця природа проявляється; б) власність як об'єктивну, предметну форму втілення волі особистості; в) поле правової соціалізації, тобто вже існуючий соціально-правовий простір, у межах якого відбуваються процеси, що соціалізують особистість.

Слід зупинитися на з'ясуванні побудови структури поля правової соціалізації, що ґрунтується на таких принципах: а) визнання суспільних відносин як явища, що визначає зміст не тільки поля правової соціалізації, а і правових форм, стосовно яких соціалізація відбувається; б) погляд на суспільні відносини як систему, що побудована ієрархічно; в) розуміння поля правової соціалізації іде від опанування фундаментальних понять до розуміння понять і явищ дедалі конкретніших, практичне ж засвоєння вимог правової соціалізації на кожному рівні її поля відбувається у зворотному напрямі від конкретного, поодинокого до загальнішого; г) кожному рівню структури поля відповідає певна законодавча форма її

правового відбиття, яка і є позитивно правовою формою організації процесу правової соціалізації особистості.

При цьому аналіз поля правової соціалізації особистості, як її об'єктивного фактора, посідає одне із чільних місць, оскільки дозволяє дати відповідь не тільки на питання про методологію дослідження зазначених проблем, але й на питання про практичні аспекти соціалізації.

Опрацьовуючи питання теми, слід зупинитися на характеристиці *механізму правової соціалізації*, під яким розуміють цілісну систему формування цілей, інтересів, мотивів, пріоритетів, установок щодо права, які виникають, коли особистість під час спілкування входить у систему правових відносин.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття соціалізації. Соціально-психологічні механізми та інститути соціалізації.
2. Основні концепції соціалізації.
3. Особливості правової соціалізації.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Основні концепції соціалізації.
2. Поле правової соціалізації.
3. Правове виховання особистості.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Соціалізація – це:
 - а) об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних ідей та емоцій, що виражають ставлення суспільства, груп, індивідів до права;
 - б) основні ідеї, початки, керівні положення, які виражають сутність права;
 - в) відносини між елементами мікросистеми;
 - г) освоєння культури спільноти.
2. Різновид правової соціалізації, який здійснюється через передавання від одних осіб до інших практичних навичок правової діяльності, досвіду правової поведінки, – це:
 - а) ідейна соціалізація;
 - б) практична соціалізація;

- в) стихійна соціалізація;
 - г) змішана соціалізація.
3. Як називається процес зміни соціального статусу особи?
- а) мобільність;
 - б) міграція;
 - в) адаптація;
 - г) імміграція.
4. Засвоєння індивідом ціннісних уявлень, суджень, вірувань у ході процесу соціалізації називається:
- а) адаптація;
 - б) хабітуалізація;
 - в) інтеріоризація;
 - г) рутинізація.
5. Поняття соціалізації ввів до наукового обігу:
- а) Т. Парсонс;
 - б) М. Вебер;
 - в) О. Конт;
 - д) Е. Дюркгейм.
6. Процес формування основних якостей особистості на основі виховання, навчання, засвоєння соціальних ролей, унаслідок чого особистість перетворюється в реального з соціальної точки зору члена суспільства, тобто набуває здатності жити і діяти в ньому, – це:
- а) соціалізація;
 - б) адаптація;
 - в) рутинізація;
 - г) хабітуалізація.
7. Набуття особистістю таких соціальних якостей, що необхідні їй для входження в суспільство як певну правову систему, - це:
- а) правова соціалізація;
 - б) адаптація;
 - в) рутинізація;
 - г) хабітуалізація.
8. Виділяють такі рівні правової соціалізації особистості (вказати неправильну відповідь):
- а) локальний;
 - б) інституціональний;
 - в) соціетальний;
 - г) регіональний.
9. Рівень правової соціалізації, який пов'язаний з дією систем правових інститутів або правового життя суспільства в цілому, – це:

- а) локальний рівень;
- б) інституціональний рівень;
- в) соціетальний рівень;
- г) регіональний рівень.

10. Рівень правової соціалізації, спрямований на опанування обмежених аспектів певної галузі правових відносин і стосується в кожному конкретному випадку невеликої кількості особистостей або соціальних спільнот, – це:

- а) локальний рівень;
- б) інституціональний рівень;
- в) соціетальний рівень;
- г) регіональний рівень.

Завдання

1. Підготувати наукове повідомлення на тему «Основні концепції соціалізації».
2. Підготувати наукове повідомлення на тему «Поле правової соціалізації».

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 14, 15, 20, 22, 26.

* * *

Тема 6. Правосвідомість

Основні терміни та поняття: правосвідомість, образ права, престиж права, знання права, презумпція знання права, соціальна структура правосвідомості, функції правосвідомості.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Починаючи вивчення теми, слід зупинитися на визначенні поняття правосвідомості як компонента системи суспільної свідомості. З одного боку, вона підпорядковується загальним закономірностям, які є характерними для усіх форм суспільної свідомості, а з іншого – має характерну рису, яка дозволяє розглядати її як відносно самостійне утворення в структурі всієї суспільної свідомості.

Предметом відображення правосвідомості є реальні суспільні відносини, які потребують правового регулювання. Результатом правового регулювання є правовідносини, механізм правового регулювання (норми права, правові інститути та їх діяльність), вчинки людей в галузі права, правові явища, які виникають у зв'язку з дією певних правових норм. Специфіка правосвідомості полягає в тому, що

вона прогнозує певні обов'язкові норми поведінки, обґрунтовує необхідність установлення кола юридичних прав і обов'язків учасників суспільних відносин.

Наступним етапом вивчення теми є визначення основних категорій правосвідомості, якими є: *образ права, престиж права, знання права*. Образ права – це уявлення індивіда про законодавство (незнання закону не звільняє від відповідальності).

Вихідним у дії правової норми є доведення її до загального відома шляхом офіційного опублікування, а відправним моментом для вивчення механізму дії права є проблема пізнання і знання права. Про значення цієї проблеми свідчить той факт, що до основних правових принципів відноситься презумпція знання права. Згідно з презумпцією знання права правоохоронні органи в своїй діяльності виходять з того, що після офіційного опублікування закону громадяни його знають.

Важливим є звернення до специфіки соціологічного підходу до пізнання права, який полягає у його кінцевій орієнтованості на встановлення взаємозв'язку між знанням і поведінкою. Проблема знання права цікавить соціолога в тому аспекті, як інформація про це знання дозволяє йому дослідити й прогнозувати юридично значущу (правомірну або протиправну) поведінку носіїв цього знання.

Вивчаючи дану тему, слід засвоїти, що правосвідомість – це категорія, яка означає сферу суспільної, групової, індивідуальної свідомості, пов'язана з відображенням правозначущих явищ і зумовлена правозначущими цінностями, праворозумінням, уявленням належного порядку; визначається соціально-економічними умовами, культурно-правовими, демократичними й авторитарними традиціями.

Соціологічний аналіз стану правосвідомості потребує урахування таких аспектів. По-перше, стан правосвідомості є ланкою між свідомістю як процесом відображення та осмислення різних явищ суспільного життя і практичною діяльністю людей у галузі функціонування права. По-друге, стан правосвідомості, відображуючи об'єктивні потреби суспільного розвитку, є передумовою та специфічним регулятором поведінки індивіда. По-третє, стан правосвідомості має вплив на мотиви прийняття певних рішень; включає наявність у свідомості індивіда, а також соціальної групи установчої оцінки до вироблення певного ставлення до правових явищ. По-четверте, при дослідженні правосвідомості важливо виходити з трактування її стану як результату відображення соціально-правової дійсності, взаємодії різних форм суспільної свідомості. Важливо зосередити увагу не тільки на вивченні правових

знань, а й на аналізі ставлення до явищ і процесів соціально-правової дійсності, співвідношення правосвідомості з діяльністю людей у правовій галузі.

До соціологічного дослідження стану правосвідомості необхідно підходити диференційовано, враховуючи як конкретну правову ситуацію, так і стан правосвідомості в цілому. Перші з них короткочасні, рухливі, другі – більш стійкі, стабільні.

Правосвідомість має складну соціальну *структуру*: правосвідомість особистості, правосвідомість різних мікро- і макросоціальних груп, правосвідомість суспільства в цілому. Важливо засвоїти, в чому виявляється загальне (один предмет відображення – суспільні відносини між людьми; загальна соціальна основа) та відмінне (за умовами формування, за обсягом змісту, за основними функціями) між цими формами правосвідомості.

Слід мати на увазі, що соціологічний аспект дослідження правосвідомості передбачає з'ясування соціальної природи індивідуальної, групової, суспільної правосвідомості. *Правосвідомість індивіда* формується під впливом системи суспільних відносин, її ціннісних орієнтацій (в тому числі правових), а також реальної практики. *Групова правосвідомість* представляє правосвідомість стабільних соціальних груп, яка формується в ході повсякденної діяльності людей, вона впливає на соціалізацію індивіда в правовій соціосфері. *Правосвідомість суспільної системи* в цілому об'єктивується у вигляді існуючого в державі законодавства, правопорядку, системи норм права, правоохоронних органів, а також заборон, вимог, обмежень, дозволів.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Вивчення в соціології правової свідомості.
2. Структура правосвідомості: зміст та особливості.
3. Особливості реалізації правової свідомості.
4. Правосвідомість як об'єкт соціологічного дослідження.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Вивчення в соціології правової свідомості.
2. Особливості реалізації правової свідомості.
3. Соціальні фактори, які впливають на формування правової свідомості особистості та групи.
4. Правосвідомість як об'єкт соціологічного дослідження.
5. Методика дослідження правосвідомості, її оцінка та вимір.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Правосвідомість у системі суспільної свідомості. Рівні правосвідомості: повсякденна, спеціальна професійна, наукова.
2. Функції правосвідомості: пізнавальна, оціночна, регулятивна.
3. Характеристика основних категорій правосвідомості: образ права, престиж права, знання права.
4. Взаємодія правосвідомості і права.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Сфера суспільної, групової, індивідуальної свідомості, яка пов'язана з відображенням правозначущих явищ і зумовлена правозначущими цінностями, праворозумінням, – це:
 - а) правомірність;
 - б) правовідносини;
 - в) правосвідомість;
 - г) правоздатність.
2. Основними категоріями правосвідомості є:
 - а) образ права;
 - б) престиж права;
 - в) знання права;
 - г) усі вище зазначені відповіді є правильними.
3. Сукупність правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають суб'єктивне ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому до діючого або бажаного права, інших правових явищ, до поведінки людей у сфері правового регулювання, – це:
 - а) правова культура;
 - б) правові звичаї;
 - в) правова свідомість;
 - г) правове виховання.
4. Соціальна структура правосвідомості включає такі елементи (вказати неправильну відповідь):
 - а) суспільна правосвідомість;
 - б) групова правосвідомість;
 - в) індивідуальна правосвідомість;
 - г) регіональна правосвідомість.

5. Колективні уявлення і почуття про право та інші правові явища, які виражають ставлення і оцінку правових явищ з боку колективів, тимчасових соціальних утворень, – це:
- а) суспільна правосвідомість;
 - б) групова правосвідомість;
 - в) індивідуальна правосвідомість;
 - г) регіональна правосвідомість.
6. Найважливішим джерелом розвитку правосвідомості індивіда є:
- а) правова інформація;
 - б) література;
 - в) правові звичаї;
 - г) традиції.
7. Компонентами правосвідомості є (вказати неправильну відповідь):
- а) раціонально-ідеологічні;
 - б) емоційно-психологічні;
 - в) поведінкові;
 - г) традиційні.
8. Знання, уявлення, поняття, ідеї про діюче і бажане право та інші правові явища складають:
- а) раціонально-ідеологічні компоненти правосвідомості;
 - б) емоційно-психологічні компоненти правосвідомості;
 - в) поведінкові компоненти правосвідомості;
 - г) немає правильної відповіді.
9. Суспільні й індивідуальні емоції, почуття, які формуються на основі правових знань і уявлень про норми права, юридичні права і обов'язки, законність, правотворчу і правозастосовну діяльність і пов'язані зі сприяттям і оцінкою правових явищ, складають:
- а) раціонально-ідеологічні компоненти правосвідомості;
 - б) емоційно-психологічні компоненти правосвідомості;
 - в) поведінкові компоненти правосвідомості;
 - г) немає правильної відповіді.
10. Правові настанови, що в сукупності становлять ціннісну орієнтацію суб'єктів і готовність до діяльності у сфері правового регулювання, складають:
- а) раціонально-ідеологічні компоненти правосвідомості;
 - б) емоційно-психологічні компоненти правосвідомості;
 - в) поведінкові компоненти правосвідомості;
 - г) немає правильної відповіді.

Завдання

1. Письмово обґрунтувати, що являють собою функції

правосвідомості, визначити їх специфіку, навести приклади їх реалізації в українському суспільстві.

2. Визначити особливості впливу правосвідомості на політичну свідомість української молоді (на основі аналізу 2-3 статей із журналу «Український соціум»).

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 13, 14, 17, 20, 26.

* * *

Тема 7. Правова культура та правова поведінка

Основні терміни та поняття: правова культура, правові знання, правові почуття, правові переконання, правові настанови, правові уміння і навички, правова поведінка.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Правова культура проявляється в правовій свідомості, ціннісно-нормативному комплексі, поведінці й діяльності людей у правовій сфері та зумовлена відповідними соціальними установками, розумінням правових норм. Правова культура передбачає формування зразків поведінки; установлення певних ідеалів, системи цінностей; правову соціалізацію особистості.

Слід усвідомити, що формування правової культури є організованим, систематичним впливом на свідомість і поведінку людини, спрямованим на те, щоб сформувати у неї високу правосвідомість, повагу до Конституції України, правопорядку, розвинути якості особистості, необхідні для виконання норм права, Конституції, законів, правил внутрішнього розпорядку, свого громадського обов'язку. Громадяни України, незалежно від походження, соціального і майнового положення, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів і релігійних переконань, мають усю повноту прав і обов'язків, передбачених законом про громадянство України. Ці права й обов'язки потрібно знати кожному, щоб активно брати участь у громадській і державній діяльності, всебічно розвивати свої здатності і почувати себе соціально захищеним.

Характеризуючи правову культуру особистості, необхідно дотримуватися таких параметрів: правові знання, правові почуття, правові переконання й настанови, правові уміння і навички, правові здатності.

Слід зупинитися на характеристиці рівнів правової культури: повсякденного, професійного (спеціального) і теоретичного. Правову культуру можна аналізувати також і з точки зору спільноти, охоплення нею індивідів і соціальних груп. У зв'язку з цим виділяють індивідуальну, групову правову культуру і правову культуру суспільства в цілому.

Особливу увагу при вивченні даної теми слід приділити визначенню змісту поняття «правова поведінка», її видів. *Правова поведінка* – це соціально-значуща поведінка суб'єктів, передбачена нормами права, підконтрольна свідомості та волі й має юридичні наслідки. Вона може бути як правомірною, так і протиправною. Правомірна та протиправна поведінка суттєво відрізняються: протилежне соціальне значення; спрямованість контролю; мотивація; протилежність норм.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття і структура правової культури.
2. Особливості правової культури суспільства та особи.
3. Правова поведінка: особливості вивчення в соціології.
4. Соціологічний аналіз громадянського суспільства у контексті формування правової культури та правової поведінки.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття і структура правової культури.
2. Особливості правової культури суспільства та особи.
3. Правова поведінка: особливості вивчення в соціології.
4. Соціологічний аналіз громадянського суспільства у контексті формування правової культури та правової поведінки.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Роль правової культури в українському суспільстві. Шляхи формування правової культури.
2. Соціальна природа правопорушень. Зловживання правом та об'єктивно протиправна поведінка.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Легалізм – це:
 - а) процес перетворення незаконного в законне;

- б) точне дотримання існуючих правових норм;
 - в) процес обґрунтування легітимності правлячих груп;
 - г) поведінка, що лише зовнішньо узгоджується з загальноприйнятими моральними вимогами, не відповідаючи справжньому духові моральності.
2. Оберіть з даного ряду види правомірної поведінки:
- а) матеріальна;
 - б) інструментальна;
 - в) конформізм;
 - г) соціально-правова активність.
3. Прийнята в окремих соціальних колах система правил поведінки – це:
- а) звичаї;
 - в) звички;
 - г) етикет;
 - д) традиції.
4. Елементами правової культури є:
- а) право;
 - б) правовідносини;
 - в) правосвідомість;
 - г) усі вище зазначені відповіді є правильними.
5. Рівень правової культури, який являє собою неглибоке, поверхове відображення правових явищ, що не дозволяє правильно обміркувати і оцінити всі сторони правової практики, – це:
- а) повсякденна правова культура;
 - б) професійна правова культура;
 - в) теоретична правова культура;
 - г) субкультура.
6. Правова культура, що є відображенням більш високого рівня пізнання правових явищ, становить сукупність наукових знань про сутність, характер і взаємодію усіх правових явищ, – це:
- а) повсякденна правова культура;
 - б) професійна правова культура;
 - в) теоретична правова культура;
 - г) субкультура.
7. Видами правової культури за ступенем охоплення нею індивідів і соціальних груп є (вказати неправильну відповідь):
- а) індивідуальна правова культура;
 - б) групова правова культура;
 - в) правова культура суспільства в цілому;

- г) повсякденна правова культура.
8. Видами правомірної поведінки є:
- а) об'єктивно правомірна;
 - б) ситуаційно правомірна;
 - в) законослухняна;
 - г) усі відповіді правильні.
9. Вид поведінки, за якої особистість дотримується правової норми при досягненні власних цілей, в силу внутрішнього переконання, – це:
- а) об'єктивно правомірна поведінка;
 - б) ситуаційно правомірна поведінка;
 - в) законослухняна поведінка;
 - г) неправомірна поведінка.
10. Вид поведінки особистості, яка відповідає прийнятим нормам у конкретній життєвій ситуації, однак внутрішніх переконань немає, – це:
- а) об'єктивно правомірна поведінка;
 - б) ситуаційно правомірна поведінка;
 - в) законослухняна поведінка;
 - г) неправомірна поведінка.

Завдання

1. Підготувати наукове повідомлення на тему: «Роль правової культури в українському суспільстві».
2. Провести опитування студентського колективу з проблем формування правової культури та зробити його соціологічний аналіз.

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 14, 26.

* * *

Тема 8. Соціологія девіантної поведінки

Основні терміни та поняття: девіація, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, теорія аномії, теорія конфлікту, теорія стигматизації.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Важливе місце у соціології права посідають питання девіантної поведінки – поведінкового відхилення від норми, яке розглядається більшою частиною суспільства як недозволене й неприпустиме.

Студентам слід проаналізувати соціологічні підходи до проблеми

девіації. При розгляді першого підходу – *теорії аномії* – варто звернути увагу на ідеї Е. Дюркгейма про те, що девіантна поведінка грає функціональну роль у суспільстві, а також на визначені Р. Мертоном девіантні адаптації до умов аномії (конформність; інновація; ритуалізм; ретрицизм; бунт).

Другий підхід – *теорія культурного переносу*, згідно з якою слідування девіантним моделям і методам у відповідному оточенні призводить до порушення правових норм.

З точки зору представників *теорії конфлікту* (третьої підхід), закони слугують інтересам певної групи й виражають основні її цілі.

За *теорією стигматизації* (четвертий підхід), девіація визначається не самою поведінкою індивіда, а реакцією суспільства на таку поведінку.

Студентам слід звернути увагу на розмежування понять «*девіантна поведінка*» та «*делінквентна поведінка*». Поняття «*девіантна поведінка*» є більш широким та означає відхилення від будь-якої нормативної системи. Складовою частиною девіантної поведінки є делінквентна поведінка, яка є відхиленням щодо нормативної системи права в цілому. Відповідно, складовим елементом поняття «*делінквентна поведінка*» є поняття «*злочинна поведінка*», тобто поведінка, що відхиляється щодо нормативної системи кримінального права.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття та сутність девіантної поведінки.
2. Норма і відхилення від неї.
3. Типологія відхилень.
4. Теорії девіантної поведінки.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. А. Кетле як засновник соціології злочинності.
2. Теорії походження та причини злочинності: біологічний, психологічний, філософський підходи.
3. Основні соціологічні теорії злочинності: драматизації зла, диференційованої асоціації, конфлікту культур, відчуження, референтної групи, злочинних субкультур, соціального контролю, сприятливих можливостей, соціальної дезорганізації.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Автором теорії аномії, у межах якої почала розвиватися теорія девіантної поведінки, є:
 - а) Е. Дюркгейм;
 - б) М. Вебер;
 - в) Г. Спенсер;
 - г) Г. Гегель.
2. У перекладі з латини термін «девіація» означає:
 - а) відхилення;
 - б) поведінка;
 - в) помилка;
 - г) соціологія.
3. Девіантна поведінка має такі характерні риси:
 - а) однакова спрямованість девіацій (відхилень);
 - б) близькість або схожість причин, в силу яких девіації виникають;
 - в) певна повторюваність та стійкість девіантних проявів;
 - г) усі відповіді є правильними.
4. Аномія – це:
 - а) деформація неформальних структур;
 - б) перекручування способу життя засобами масової інформації;
 - г) зниження соціального статусу особистості;
 - д) стан беззаконня, відсутності правових норм у суспільстві.
5. У рамках якого підходу девіантна поведінка інтерпретується з позиції «стигматизації»?
 - а) біологічного;
 - б) соціологічного;
 - в) культурологічного;
 - г) психологічного.
6. Автором психоаналітичної теорії девіантної поведінки є:
 - а) Е. Дюркгейм;
 - б) М. Вебер;
 - в) З. Фрейд;
 - г) Г. Гегель.
7. Автором біологічної теорії девіантної поведінки є:
 - а) Е. Дюркгейм;
 - б) Ч. Ломброзо;
 - в) З. Фрейд;
 - г) Г. Гегель.

8. Способами соціальної адаптації за теорією Р. Мертона є:
- а) конформізм;
 - б) ретритизм;
 - в) інновація;
 - г) усі відповіді правильні.
9. Культурологічний напрямок теорії девіації розробляли такі вчені:
- а) Т. Селлін;
 - б) К. Міллер;
 - в) А. Коен;
 - г) усі вище зазначені вчені.
10. Теорія девіації, за якою девіація визначається не самою поведінкою індивіда, а реакцією суспільства на таку поведінку, – це:
- а) теорія конфлікту;
 - б) теорія стигматизації;
 - в) теорія культурного переносу;
 - г) теорія аномії.

Завдання

1. Підготувати наукове повідомлення на тему «Основні соціологічні теорії злочинності».
2. Підготувати наукове повідомлення на тему «А. Кетле як засновник соціології злочинності».

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 14, 19, 20, 26.

* * *

Модуль 2. Соціологія юридичної діяльності

Тема 9. Соціологія нормотворчої діяльності

Основні терміни та поняття: прикладна функція законодавчої соціології, соціологічна експертиза законопроекту, оцінка соціальної ефективності законотворчості.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Розгляд теми слід розпочати із засвоєння того, що законодавча соціологія має методологічне значення для тих спеціальних юридичних наук, що об'єктом свого пізнання також мають законотворчість. Але законодавча соціологія має й прикладне значення. У техніко-процедурному відношенні соціологічне забезпечення законодавчого процесу як реалізація *прикладної функції*

законодавчої соціології спирається на весь методичний арсенал сучасної соціології. Але його використання не є безсистемним. Мова йде про виділення окремих процедур (методик), що орієнтовані на вирішення окремих конкретних завдань законотворчого процесу. Серед них найбільше значення мають такі: 1) *діагностика* суспільних проблем, оцінка їх пріоритетності як об'єктів правового регулювання; 2) *моделювання* ситуацій впровадження закону, коли предметом дослідження стає потенційна можливість закону впливати на стан та динаміку суспільних процесів та явищ; 3) *прогнозування* процесу законотворення, тобто процесу роботи законодавчого органу та поведінки всіх інституційних учасників; 4) *соціологічна експертиза* законопроекту, що включає перш за все відповідність законопроекту суспільним потребам та стану правосвідомості; 5) *оцінка соціальної ефективності* законотворчості, тобто вивчення дії закону в реальних суспільних відносинах.

Визначення місця закону в правовому житті є базовою теоретичною проблемою законодавчої соціології.

Слід акцентувати увагу на тому, що основою для характеристики соціального механізму законотворчості є виділення визначальних стадій законотворчого процесу саме як соціального процесу. Тому студентам потрібно послідовно розглянути стадії з питань законотворчості, які виділяють у вітчизняній літературі:

1) пізнання об'єктивної необхідності врегулювання певної групи суспільних відносин, а також аналіз правосвідомості з метою вивчення закономірностей відображення цієї необхідності на рівні індивідуальної та групової свідомості саме як завдання законодавчого врегулювання;

2) виявлення і оцінка об'єктивних та суб'єктивних факторів, що обумовлюють необхідність законодавчого регулювання, а також прогнозування розвитку процесів при різних варіантах (моделях) регулювання;

3) визначення конкретних цілей правового регулювання, виявлення можливостей використання позитивних та обмеження негативних факторів для досягнення конкретної мети, що визначається суспільними потребами і можливостями впливу на цей процес;

4) формування ідеальних моделей поведінки, результатом яких є досягнення поставленої мети, зіставлення цих варіантів поведінки з метою, включення цієї мети в загальну систему цілей правового регулювання;

5) використання адекватних правових методів (засобів), що інституалізують отримані нормативні моделі поведінки.

Законотворча діяльність у *процедурному відношенні* теж може бути розподілена на стадії, що відтворюють логіку формування закону. До таких стадій належать: 1) порівняльний аналіз законодавства різних країн з метою виявлення правових стандартів вирішення проблем, узагальнення досвіду втілення нових норм життя, визначення можливих наслідків; 2) аналіз можливості використання правових засобів регулювання певної сфери соціального життя, тобто визначення обмежень дії закону в цілій сфері; 3) адекватний аналіз (діагностика) ситуації, що має бути врегульована законом. Такий аналіз має проводитись на основі методів соціальних наук, надавати комплекс уявлення про ситуацію; 4) дослідження цінностей, причому не тільки ціннісних доміант пересічних громадян чи еліт, але й тих верств населення, чії орієнтації будуть інновативними чи консервативними щодо нового закону; 5) визначення гіпотез стосовно регуляторів обраної сфери; 6) об'єднання всього накопиченого на попередніх стадіях і створення плану законотворчої діяльності, а також концепції законодавчого акта; 7) безпосередня законопроектна діяльність, що має суто технічний характер і частіше досить детально регламентована як одна із базових процедур діяльності законодавчого органу.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Стадії законотворчого процесу як об'єкти дослідження соціології законодавства.
2. Особливості соціологічних аспектів вивчення нормотворчого процесу.
3. Соціологічна експертиза законопроекту.
4. Поняття «ефективність законодавства». Характеристика шляхів визначення показників ефективності закону.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. До соціологічних процедур (методик), що орієнтовані на вирішення конкретних завдань законотворчого процесу, належать:
 - а) діагностика суспільних проблем;
 - б) моделювання ситуацій впровадження закону;
 - в) прогнозування процесу законотворення;

- г) усі відповіді правильні.
2. Визначення: «... – це абстрактна узагальнена ідея, побудована на основі досвіду або на суто світоглядній основі, покладена в якості стержня нормативно-правового акта» відповідає поняттю:
- а) основа нормативно-правового акта;
 - б) зміст нормативно-правового акта;
 - в) концепція нормативно-правового акта;
 - г) обґрунтування нормативно-правового акта.
3. Внутрішньо притаманна формі законодавства та змісту сукупність соціальних та юридичних властивостей, що обумовлюють його придатність задовольняти певні потреби суспільства, – це:
- а) стиль законодавства;
 - б) мова права;
 - в) функції законодавства;
 - г) якість законодавства.
4. Визначення: «... – це складова механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів влади, проектів рішень, що вони виробляють, ефективності прийняття і виконання ними рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування» відповідає поняттю:
- а) громадські слухання;
 - б) громадська експертиза актів;
 - в) громадський нагляд;
 - г) немає правильної відповіді.
5. Принцип правотворчої діяльності, який вимагає спрямованості правотворчого акта на всебічне забезпечення захисту прав і свобод особи, на максимально повне задоволення її духовних і матеріальних потреб, – це:
- а) принцип виконуваності;
 - б) принцип гуманізму;
 - в) принцип демократизму;
 - г) немає правильної відповіді.
6. Експертиза законопроекту, що включає відповідність законопроекту суспільним потребам та стану правосвідомості, – це:
- а) інтерпретаційна експертиза;
 - б) соціологічна експертиза;
 - в) політологічна експертиза;
 - г) лінгвістична експертиза.

7. Законопроекти, які містять положення, що регулюють однакове коло питань та повторюють за суттю положення щодо регулювання одних і тих же суспільних відносин, – це:

- а) додаткові законопроекти;
- б) альтернативні законопроекти;
- в) компромісні законопроекти;
- г) спеціальні законопроекти.

8. Стадіями законотворчого процесу саме як соціального процесу є:

- а) пізнання об'єктивної необхідності нормативного врегулювання певної групи суспільних відносин;
- б) виявлення і оцінка об'єктивних та суб'єктивних факторів, що обумовлюють необхідність законодавчого регулювання;
- в) визначення конкретних цілей правового регулювання;
- г) усі відповіді є правильними.

9. Фактором, який забезпечує адекватне законотворче вирішення проблемної ситуації, планування та прогнозування розвитку законодавства, є:

- а) програмуючий;
- б) інформаційний;
- в) організаційно-процедурний;
- г) науковий.

10. Фактором, який забезпечує адекватне законотворче вирішення проблемної ситуації, і полягає у поєднанні матеріальних і процесуальних аспектів демократичної процедури законотворчої діяльності, є:

- а) програмуючий;
- б) інформаційний;
- в) організаційно-процедурний;
- г) науковий.

Завдання

1. Скласти структурно-логічну схему «Стадії законотворчого процесу як об'єкти дослідження соціології законодавства».
2. Зробити соціологічну експертизу законопроекту за вибором.

Інформаційні джерела: 1-5, 8-11, 14, 26, 32.

* * *

Тема 10. Судова соціологія

Основні терміни та поняття: соціологія судової діяльності (судова соціологія), правосуддя, соціологічна експертиза, соціологічне тлумачення закону, розширювальне тлумачення, обмежувальне тлумачення.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

З'ясування сутності *соціології судової діяльності* як напряму соціології права слід розпочати із аналізу сутнісних ознак правосуддя. Під *правосуддям* розуміють самостійний вид державної діяльності, яка полягає у тому, що особливий незалежний орган держави, суд, розглядає в запроваджених законом процесуальних формах і вирішує на основі закону, своєї правосвідомості та внутрішнього переконання справи, ухвалюючи від імені держави рішення (вироки, постанови, ухвали) про захист і поновлення права, що порушене, а за необхідності – і про застосування санкцій до винного, про відсутність правопорушення, яке передбачалось, і незастосування санкцій, а також про наявність (відсутність) юридично значущих фактів (із цивільних справ). При цьому виконання зазначених рішень після набуття ними чинності забезпечується можливістю державного примусу.

Суд і судова система в їх конкретності завжди породжуються певною суспільною системою. Відповідно до цього правосуддя має таку вертикальну і горизонтальну структуру, такі повноваження на кожному рівні, що дозволяють реалізувати правове і соціальне призначення цієї системи.

Аналіз правосуддя, додержання його головного принципу: рівність громадян перед законом – є одним із напрямів соціології судової діяльності. Він включає дослідження розмірності між складом злочину і мірою покарання; виявлення порушень принципу індивідуальності покарання, які відбиваються як у надмірно суворих, так і в необґрунтовано м'яких рішеннях суду; аналіз причин цих порушень (або результат некомпетентності чи соціальних тисків на суди, інші причини).

Саме судова система, що функціонує на принципах законності і справедливості, здатна внести в суспільство громадську злагоду, активне співробітництво суспільних груп населення, забезпечити гарантії прав і свобод особистості, моральних начал у суспільному й індивідуальному житті. Ця роль суду не завжди підкреслюється, але без соціально ефективної судової системи оптимальні правові

відносини і відповідна їм правова свідомість ані існувати, ані розвиватися не можуть.

Варто акцентувати увагу на тому, що однією із сучасних світових тенденцій соціального підходу до судової діяльності є розширення поняття гуманізації правосуддя, яке стосується всіх аспектів діяльності суду.

Абсолютний пріоритет прав людини у здійсненні правосуддя означає, що судовий процес, з одного боку, є регульованою правом формою соціальної взаємодії безпосередніх учасників судового процесу, а з другого – судової системи і суспільства.

Студентам важливо усвідомити, що судовий процес як соціальне явище має такі особливості:

- в основі судового процесу лежить соціальний за змістом конфлікт, що набув юридичної форми. Лише розкривши соціальну природу конфлікту і надавши йому юридичної оцінки, суд може прийняти по-справжньому правове і соціально значуще рішення;
- суб'єкти судових правовідносин мають подвійну природу. В них органічно поєднуються процесуальні і соціальні характеристики, які відбивають, з одного боку, їх роль у судовому процесі, а з другого – їх місце в суспільній системі;
- між суб'єктами судового процесу завжди наявна певна соціально-психологічна взаємодія. Зокрема, за будь-якої форми винесення судового рішення суддя діє на підставі власної переконаності, на формування якої завжди впливають певні соціальні фактори;
- наявність процесуальних конфліктів, які є соціальними за своєю природою;
- однією з фундаментальних засад соціальної взаємодії у судовому процесі є презумпція знання права;
- на рішення суддів неминуче тією або іншою мірою впливають традиції, громадська думка, конкретна соціальна ситуація, стан системи державної влади тощо. Відтак взаємодія є формою спілкування із зовнішнім суспільним середовищем судового процесу;
- важливою формою соціальної взаємодії в процесі судочинства є взаємний вплив суддів, що найбільш повно виявляє себе у судовому прецеденті.

Продовжуючи опрацьовувати тему, потрібно з'ясувати сутність соціологічної експертизи і соціологічного тлумачення закону та їх роль у здійсненні правосуддя. *Соціологічна експертиза* – це оцінка соціальної обґрунтованості пропонованих норм, прогнозування їх

соціальних наслідків та ефективності їх дій. *Соціологічне тлумачення законів* – це роз'яснення глибинної суті правових норм, їх ролі в системі соціальних зв'язків, надання допомоги суддям у розумінні таких зв'язків. Потрібно розмежовувати *розширювальне* (реформістське) тлумачення, коли стара норма співвідноситься з новими явищами, з фактичним становищем справ, з практикою; та *обмежувальне* (консервативне), коли суддя спирається лише на усталене тлумачення норми.

Уваги студентів потребують і соціологічні аспекти вивчення ефективності правосуддя. Визначають *три рівні вивчення ефективності правосуддя*. На першому рівні аналізуються чинники, пов'язані зі станом і застосуванням судом галузей, інститутів і окремих норм права, вивчаються характеристики ефективності процесуальної діяльності (правовий аспект). Другий рівень вивчення ефективності правосуддя характеризується соціальним, психологічним, етичним підходами до вивчення особи суддів, а також аналізу об'єктивних умов, за яких проходить службова діяльність і взагалі все життя судді. Третій рівень вивчення ефективності правосуддя полягає у виявленні залежностей між якістю судової діяльності та дією соціально-економічних, політичних, ідеологічних, наукових гарантій, спільних для усіх видів державної діяльності.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Соціальна природа правосуддя та його цілі.
2. Судовий процес як соціальна взаємодія.
3. Соціологічна експертиза і соціологічне тлумачення закону.
4. Соціальні аспекти судових помилок.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Соціальна природа правосуддя та його цілі.
2. Судовий процес як соціальна взаємодія.
3. Соціологічна експертиза і соціологічне тлумачення закону.
4. Соціальні аспекти судових помилок.
5. Соціологічні аспекти вивчення ефективності правосуддя.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Визначення основних напрямів судової соціології.
2. Рівні вивчення ефективності правосуддя.
3. Соціальна природа правосуддя.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Процесуальний документ, який вирішує справу і відновлює порушені права, винесений судом у встановленій законом процесуальній формі на основі розгляду справи по суті, – це:
 - а) судове рішення;
 - б) виконавчий документ;
 - в) інтерпретаційний акт;
 - г) правотворчий акт.
2. Визначення: «... – інтелектуально-вольова діяльність щодо з'ясування і роз'яснення змісту норм права з метою їх найбільш правильної реалізації, яка знаходить відображення в особливому акті» відповідає поняттю:
 - а) правотворчість;
 - б) правозастосування;
 - в) правореалізація;
 - г) тлумачення.
3. Сукупність прийомів і засобів, які дозволяють з'ясувати зміст норми права та вираженої в ній волі з метою їх реалізації, – це:
 - а) правореалізація;
 - б) правотворчість;
 - в) правозастосування;
 - г) спосіб тлумачення норм права.
4. Тлумачення норм права, яке дається уповноваженими для цього суб'єктами – державними органами, посадовими особами – і закріплюється у спеціальному акті, що має загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів, які реалізують ці норми права, – це:
 - а) неофіційне тлумачення;
 - б) офіційне тлумачення;
 - в) легальне тлумачення;
 - г) доктринальне тлумачення.
5. Правові акти компетентних державних органів, що вмішують результати офіційного тлумачення, – це:
 - а) правотворчі акти;
 - б) правозастосовні акти;
 - в) інтерпретаційні акти;
 - г) усі відповіді правильні.
6. Тлумачення, за якого норми права роз'яснюються щодо конкретної справи, тобто уточнюються суб'єктивні права й обов'язки та інші

юридичні факти й обставини в рамках конкретних правовідносин, – це:

- а) автентичне тлумачення;
- б) буквальне тлумачення;
- в) казуальне тлумачення;
- г) легальне тлумачення.

7. Підхід до розуміння тлумачення, який полягає у тлумаченні «букви закону», – це:

- а) статичний підхід;
- б) динамічний підхід;
- в) статистичний підхід;
- г) комплексний підхід.

8. Підхід до розуміння тлумачення, який передбачає тлумачення на підставі «духу закону», – це:

- а) статичний підхід;
- б) динамічний підхід;
- в) статистичний підхід;
- г) комплексний підхід.

9. Підхід до розуміння тлумачення, який передбачає одночасне пізнання і «букви», і «духу закону», – це:

- а) статичний підхід;
- б) динамічний підхід;
- в) статистичний підхід;
- г) комплексний підхід.

10. Напрямок соціології права, який аналізує реальні процеси правозастосування, – це:

- а) соціологія судової діяльності;
- б) соціологія правового конфлікту;
- в) соціологія нормотворчої діяльності;
- г) немає правильної відповіді.

Завдання

1. Підготувати наукове повідомлення на тему «Соціальна природа правосуддя».
2. Використовуючи рекомендовану для опрацювання літературу, письмово обґрунтувати основні напрями розвитку судової соціології. Навести точки зору науковців з цього питання.

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 14, 26.

* * *

Тема 11. Соціологія правового конфлікту

Основні терміни та поняття: соціальний конфлікт, правовий конфлікт, кримінальний конфлікт, структура юридичного конфлікту.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Враховуючи той факт, що юридичний конфлікт є різновидом соціального конфлікту, зрозуміти особливості юридичного конфлікту, не знаючи основних положень теорії соціального конфлікту, неможливо. Тому спочатку студентам потрібно розглянути основні етапи історії формування теорії соціального конфлікту. Грунтовні теоретичні положення щодо конфлікту були сформульовані такими філософами, як Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс. Щодо безпосередньо конфліктологічних теорій, то активно їх почали розробляти наприкінці XIX – на початку XX ст. У цей період у вказаному напрямі плідно працювали Г. Спенсер, М. Вебер, Г. Зіммель, В. Парето та інші. Сучасні конфліктологічні теорії викладено в працях Л. Козера, Р. Дарендорфа та К. Боулдінга.

Під *соціальним конфліктом* розуміють найрізноманітніші форми протидії суб'єктів суспільних відносин із приводу перерозподілу або збереження системи споживання життєво важливих ресурсів. Під ресурсами розуміють матеріальні та духовні цінності, в тому числі й самі форми відносин і систему соціальних позицій тощо.

Юридичний конфлікт являє собою різновид соціального конфлікту, за якого хоча б один із суб'єктів взаємодії обирає форми протидії, що регулюються приписами чинного законодавства і тому в результаті такої взаємодії настають юридичні наслідки.

Згідно з загальноприйнятими в юриспруденції положеннями, виділяють таку *структуру юридичного конфлікту*: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона. Лише за наявності всіх чотирьох елементів структури можна вести мову про наявність юридичного конфлікту. Студентам слід розглянути кожний елемент докладніше. Необхідно розмежовувати поняття «учасник» і «суб'єкт» конфлікту. «Учасник» конфлікту – поняття ширше, його складовим елементом є поняття «суб'єкт», тобто потенційний учасник. При цьому у юридичному конфлікті виділяють таких учасників: 1) *безпосередні учасники* – особи, чії дії передбачено одним із чинних кодексів або нормативних документів і відповідно ведуть до настання юридичних наслідків; 2) *організатори* – особи, які планують і керують розвитком юридичного конфлікту, не беручи в ньому безпосередньої участі; 3) *підбурювачі* – особи, які провокують початок

конфлікту, підбурюючи одного з майбутніх учасників до дій, що мають юридичні наслідки; 4) *пособники* – особи, які будь-яким чином сприяють розвиткові юридичного конфлікту; 5) *посередники та арбітри* – особи, які своїми діями намагаються припинити юридичний конфлікт, розв'язавши основні протиріччя і, тим самим, привести учасників конфлікту до консенсусу; 6) *свідки* – особи, які виступають пасивними спостерігачами конфлікту. Серед виділених учасників юридичного конфлікту лише безпосередні учасники завжди виступають суб'єктами.

Слід розмежувати поняття «об'єкт» та «предмет» конфлікту. *Об'єктом конфлікту* є те, на що спрямовано протидію суб'єктів. *Предметом конфлікту* є саме протиріччя, що лежить в його основі.

Суб'єктивною стороною юридичного конфлікту в правознавстві називають соціально-психологічний механізм конфлікту. Мотиваційна система суб'єктів, що вступають у конфлікт, включає в себе: потреби, інтереси, психологічні установки, мотиви, цілі, волю. Всі ці елементи поетапно змінюють один одного, аж доки не дістають відображення в конкретних діях.

Об'єктивна сторона юридичного конфлікту полягає в характері дій суб'єктів. При цьому неодмінною ознакою конфліктних дій є їх спрямованість на протидію опоненту та прагнення завдати йому шкоди заради задоволення власних потреб.

Продовжуючи опрацювання теми, студентам потрібно розглянути різні підходи до типологізації юридичного конфлікту та окремо зупинитися на особливостях кримінального конфлікту.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття «соціальний конфлікт» та «юридичний конфлікт».
2. Внутрішня структура юридичного конфлікту.
3. Типологія конфліктів.
4. Завершення конфлікту.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття «соціальний конфлікт» та «юридичний конфлікт».
2. Внутрішня структура юридичного конфлікту.
3. Типологія конфліктів.
4. Кримінальний конфлікт.
5. Завершення конфлікту.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Внутрішня структура правового конфлікту.
2. Динаміка правового конфлікту. Завершення конфлікту.
3. Класифікація професійно-правових конфліктів.
4. Механізми розв'язання і запобігання правовим конфліктам.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Краща стратегія для розв'язання юридичного конфлікту – це:
 - а) компроміс;
 - б) співробітництво;
 - в) конкуренція;
 - г) відхилення.
2. Хто з соціологів створив конфліктологічну теорію суспільства?
 - а) О. Конт;
 - б) М. Вебер;
 - в) Г. Спенсер;
 - г) К. Маркс.
3. Соціально-психологічний механізм конфлікту, – це:
 - а) суб'єктивна сторона юридичного конфлікту;
 - б) об'єктивна сторона юридичного конфлікту;
 - в) об'єкт юридичного конфлікту;
 - г) немає правильної відповіді.
4. Протиріччя, що лежить в основі правового конфлікту, – це:
 - а) об'єктивна сторона юридичного конфлікту;
 - б) предмет юридичного конфлікту;
 - в) об'єкт юридичного конфлікту;
 - г) немає правильної відповіді.
5. Суспільні відносини, на які спрямовано протидію суб'єктів, – це:
 - а) об'єктивна сторона юридичного конфлікту;
 - б) предмет юридичного конфлікту;
 - в) об'єкт юридичного конфлікту;
 - г) немає правильної відповіді.
6. Конфліктні дії суб'єктів складають:
 - а) об'єктивну сторону юридичного конфлікту;
 - б) предмет юридичного конфлікту;
 - в) об'єкт юридичного конфлікту;
 - г) немає правильної відповіді.
7. Учасники юридичного конфлікту, які планують і керують його розвитком, не беручи в ньому безпосередньої участі, – це:

- а) підбурювачі;
- б) пособники;
- в) організатори;
- г) свідки.

8. Учасники юридичного конфлікту, які провокують початок конфлікту, підбурюючи одного з майбутніх учасників до дій, що мають юридичні наслідки, – це:

- а) підбурювачі;
- б) пособники;
- в) організатори;
- г) свідки.

9. Учасники юридичного конфлікту, які будь-яким чином сприяють розвиткові юридичного конфлікту, – це:

- а) підбурювачі;
- б) пособники;
- в) організатори;
- г) свідки.

10. Особи, які виступають пасивними спостерігачами конфлікту, – це:

- а) підбурювачі;
- б) пособники;
- в) організатори;
- г) свідки.

Завдання

1. Розробити структурно-логічну схему «Структура юридичного конфлікту».
2. Письмово охарактеризувати основні причини виникнення соціальних конфліктів та шляхи їх подолання. Пояснити точку зору німецького соціолога Р. Дарендорфа відносно врегулювання конфліктів.

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 14, 16, 26, 29.

* * *

Тема 12. Соціологія правозастосування

Основні терміни та поняття: правозастосовний акт (акт застосування норм права), процесуальна форма, якість акта застосування правових норм.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчення теми слід розпочати з усвідомлення того, що в юридичному механізмі правового регулювання правозастосування постає як владна діяльність державних органів і посадових осіб, яка здійснюється з метою прийняття спеціальних рішень, спрямованих на виникнення, зміну та припинення конкретних відносин. Рішення, яке вони приймають, називається *актом застосування норм права* або *правозастосовним актом*. Характерна особливість правозастосування полягає в тому, що його здійснюють не довільно, за суб'єктивним бажанням, а на підставі й відповідно до чинного законодавства.

Правозастосування як особлива форма соціально-правового контролю характеризується тим, що правозастосовник ґрунтовно вивчає, перевіряє наявність і реальність усіх життєвих обставин, що породжують відповідне правовідношення, і приймає загальнообов'язкове рішення стосовно змісту й інших істотних елементів цього правовідношення. Завдяки правозастосовній діяльності знімаються будь-які перепони в реалізації норм права, й суб'єкти виконують свої суб'єктивні права, які вони самі своїми діями до прийняття правозастосовного акту реалізувати не можуть. В цьому й полягає безпосередня мета правозастосування в соціальному механізмі правового регулювання, і одночасно в цьому полягає його соціальна цінність.

Загальну мету правозастосування конкретизовано в його окремих цілях і реалізовано в функціях. Для того, щоб прийняти рішення, яке б органічно доповнювало й повністю відповідало не лише букві, а й духу діючого законодавства, правозастосування мусить реалізувати три взаємопов'язані цілі: 1) забезпечити достовірне та повне встановлення всіх потрібних по справі життєвих обставин; 2) не допустити порушень вимог закону, прав і свобод громадян, інших осіб; 3) приймати рішення, які задовольняють вимоги законності, доцільності й справедливості.

Правозастосування має справжню соціальну цінність лише за умови успішної реалізації своїх цілей і належного здійснення функцій. Але такого стану з низки суб'єктивних і об'єктивних причин правозастосування досягає не завжди. Тому найважливішим завданням соціології права є з'ясування умов, за яких правозастосування діє ефективно в повному обсязі, забезпечує своє соціальне призначення як один із найважливіших компонентів соціального механізму правового регулювання.

Студентам послідовно слід розглянути найважливіші соціальні та юридичні чинники, які інтенсивно впливають на правозастосовну

діяльність. До таких належать: 1) кадровий склад суб'єктів правозастосовників; 2) конкретно-історичні умови правозастосовної діяльності; 3) соціально-психологічний механізм прийняття рішення; 4) фактична діяльність суб'єктів правозастосування; 5) якість акта застосування правових норм.

Продовжуючи опрацьовувати тему, варто розглянути види правозастосовних дій. Залежно від поставлених завдань правозастосовні дії поділяють на три види: 1) *рухові дії*. Здійснюють з метою досягнення будь-якого матеріального результату, наприклад, обшук, виїмка документів, конфіскація майна, написання протоколу, допит свідка; 2) *пізнавальні, розумові дії*. Здійснюють з метою отримання правозастосовником знань про обставини справи, їх оцінка і прийняття рішення у справі; 3) *соціально-комунікативні дії*. Спрямовані на встановлення соціальних зв'язків з іншими учасниками юридичної справи, яку розглядають. Серед цих зв'язків профілюючими є зв'язки правозастосовника із заявником, потерпілим, іншою особою, яка виступає ініціатором розгляду відповідної справи, свідками, експертами, правопорушниками, а також державними органами й посадовими особами, які беруть участь у справі.

Характерна особливість правозастосовної діяльності полягає в тому, що її здійснюють в *спеціальній процесуальній формі*, закріпленій законами чи іншими нормативно-правовими актами. Найдетальніше регулювання правозастосовної діяльності здійснюють в сфері правосуддя, пов'язаній з розглядом кримінальних, цивільних і адміністративних справ. Процесуальна форма покликана забезпечити прийняття законних і обґрунтованих правозастосовних актів шляхом покладання на правозастосовника обов'язку здійснити всі передбачені законом дії і процедури.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Правозастосування як вид соціальної діяльності
2. Суб'єкти правозастосовної діяльності
3. Умови правозастосовної діяльності: загальні, спеціальні, індивідуальні.
4. Фактична діяльність суб'єктів правозастосування. Соціальні критерії її оцінки.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Суб'єкти правозастосовної діяльності.
2. Умови правозастосовної діяльності.

3. Соціальні критерії оцінки ефективності правозастосовної діяльності.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Визначення: «... – спрямована на реалізацію норм права державно-владна діяльність компетентних органів, що здійснюється у встановлених законом формах щодо прийняття індивідуальних правових рішень з конкретних юридичних справ» відповідає поняттю:
- а) правотворчість;
 - б) інтерпретація;
 - в) правозастосування;
 - г) локальна нормотворчість.
2. Тип реалізації права, який здійснюється тоді, коли, діяльності суб'єктів права щодо здійснення норм права виявляється недостатньо і потрібна участь державного органу, для того, щоб здійснити запропоноване нормами права, – це:
- а) правозастосовний тип реалізації права;
 - б) безпосередній тип реалізації права;
 - в) самостійний тип реалізації права;
 - г) немає правильної відповіді.
3. Правозастосування здійснюється на основі таких принципів:
- а) законності;
 - б) доцільності;
 - в) соціальної справедливості;
 - г) усі відповіді є правильними.
4. Індивідуальні правові акти-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права, що встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за скоєне ними правопорушення (рішення суду, постанова слідчого, протест прокурора тощо), – це:
- а) акти застосування норм права;
 - б) інтерпретаційні акти;
 - в) нормативно-правові акти;
 - г) нормативні договори.
5. Акти державних органів, недержавних організацій, посадових осіб, які виражають рішення з конкретної юридичної справи, – це:
- а) індивідуальні правові акти;

- б) колективні правові акти;
 - в) правотворчі акти;
 - г) інтерпретаційні акти.
6. Найважливішими соціальними та юридичними чинниками, які впливають на правозастосовну діяльність, є:
- а) кадровий склад суб'єктів правозастосовників;
 - б) конкретно-історичні умови правозастосовної діяльності;
 - в) соціально-психологічний механізм прийняття рішення;
 - г) усі відповіді правильні.
7. Найважливішими соціальними та юридичними чинниками, які впливають на правозастосовну діяльність, є:
- а) конкретно-історичні умови правозастосовної діяльності;
 - б) фактична діяльність суб'єктів правозастосування;
 - в) якість акта застосування правових норм;
 - г) усі відповіді правильні.
8. Умови правозастосовальної діяльності за сферою дії поділяють на такі види (вказати неправильну відповідь):
- а) загальні;
 - б) спеціальні;
 - в) індивідуальні;
 - г) звичасві.
9. Локальні умови діяльності органів правозастосування поділяють на такі види (вказати неправильну відповідь):
- а) територіально-географічні;
 - б) соціально-демографічні;
 - в) організаційні;
 - г) загальнодержавні.
10. Правозастосовні дії, спрямовані на встановлення соціальних зв'язків з іншими учасниками юридичної справи, яку розглядають, – це:
- а) соціально-комунікативні дії;
 - б) пізнавальні дії;
 - в) рухові дії;
 - г) немає правильної відповіді.

Завдання

1. Письмово описати найважливіші соціальні та юридичні чинники, які впливають на правозастосовну діяльність. Навести приклади.
3. Підготувати наукове повідомлення на тему «Соціальні критерії оцінки ефективності правозастосовної діяльності».

Інформаційні джерела: 1-5, 9-11, 14, 26.

* * *

Тема 13. Конкретно-соціологічні дослідження в галузі права

Основні терміни та поняття: конкретно-соціологічне дослідження, первинна соціологічна інформація, програма соціологічного дослідження, методи соціологічного дослідження, експеримент, опитування, аналіз документів, спостереження.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Починаючи вивчення теми, необхідно виходити з того, що у загальному вигляді *конкретно-соціологічні дослідження* можна визначити як систему логічно-последовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою єдиною метою – отримати достовірні дані про досліджуване явище або процес для їх подальшого використання у практиці, забезпечення ефективної діяльності суспільства.

Студентам потрібно проаналізувати *етапи проведення соціологічних досліджень*, з-поміж яких виділяють: а) підготовку дослідження, коли відбувається з'ясування дослідницької проблеми, формулюються цілі і завдання дослідження, розробка загальної концепції; б) збір первинної соціологічної інформації про об'єкт, що вивчається. Під *первинною соціологічною інформацією* розуміють отримані в ході соціологічного дослідження неузагальнені відомості; в) підготовка зібраної інформації до обробки й аналізу та обробка й аналіз даних, отриманих у ході дослідження згідно з програмою; г) підготовка звіту за наслідками дослідження, викладення його результатів у наукових публікаціях, практичних рекомендаціях і проектах соціальних змін.

Окремо слід зупинитися на з'ясуванні сутності *програми соціологічного дослідження*, яка включає визначення проблеми, об'єкта та предмета дослідження, характеристику його цілей та завдань, інтерпретацію основних понять, висунення гіпотез, визначення стратегічного плану дослідження, складання плану вибірки, описи методів збору та схеми аналізу даних. У програмі можна виділити *методологічний* (теоретичний) і *методичний* (процедурний) розділи. До першого належать усі ті компоненти програми, які починаються з постановки проблеми та закінчуються

складанням плану вибірки, до другого – опис методів збирання, обробки та аналізу даних.

Студентам важливо засвоїти, що у ході дослідження необхідно провести теоретичну *інтерпретацію основних понять*. Повністю розкрити зміст поняття можна лише тоді, коли його інтерпретують у двох напрямках: порівнюють це поняття з іншими (*теоретична інтерпретація поняття*) і зіставляють його з даними спостереження і експерименту, тобто емпіричними даними (*емпірична інтерпретація поняття*). У першому випадку розкривається теоретичний зміст поняття, у другому – емпіричний. Важливо зрозуміти, що, як правило, соціолог працює з поняттями, що є елементами не формальних, а теоретичних систем (систем знання) і мають певний зміст (значення). Мета дослідника – розкрити (пояснити, розтлумачити) зміст цих понять. Якщо він використовує нові поняття, – показати спосіб їх отримання (які «правила виведення»), який їх зміст (яке «правило позначення»). Тут операція позначення і є інтерпретацією.

Одна з основних проблем теми, сутність якої слід з'ясувати, – це проблема вираження теоретичного поняття через систему операціональних визначень, тобто таких, які включали б вказівки на шляхи (операції), що призводять до шуканої емпіричної ознаки інтерпретованого теоретичного терміна. Визначення терміна за допомогою процедур фіксації референтів називають *операціональним*. Слід взяти до уваги, що *емпірична інтерпретація поняття* – це не формальна операція, а змістовна наукова процедура. В ній виділяють чотири основні етапи: 1) аналіз змісту поняття; 2) конкретизація змісту поняття; 3) вибір досліджуваних показників; 4) визначення правил їх фіксації.

Необхідним для опрацювання теми є також аналіз соціологічних методів дослідження в галузі права, до яких належать *опитувальні методи, аналіз документів, спостереження, експеримент*.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття, сутність та основні етапи конкретно-соціологічних досліджень.
2. Програма соціологічного дослідження.
3. Соціологічні методи збору інформації.
4. Обробка та аналіз соціологічних даних.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Методологічні засади соціолого-правових досліджень. Дослідження сутності зв'язків правової системи.
2. Характеристика методів вивчення суспільної думки.
3. Організація і структура соціолого-правових досліджень.
4. Метод експерименту в соціолого-правових дослідженнях.
5. Використання соціологічних досліджень у юридичній практиці.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Експеримент у соціологічних дослідженнях та його особливості.
2. Опитування у соціологічних дослідженнях.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Особа, яка бере участь в емпіричному соціологічному дослідженні як джерело інформації називається:
 - а) антрепренер;
 - б) анкетер;
 - в) інтерв'юер;
 - г) респондент.
2. До методів збирання емпіричної інформації належать:
 - а) спостереження;
 - б) опитування;
 - в) аналіз документів;
 - г) усі відповіді є правильними.
3. Етап проведення соціологічного дослідження, коли відбувається з'ясування дослідницької проблеми, формулюються цілі і завдання дослідження, розробка загальної концепції, – це:
 - а) підготовка дослідження;
 - б) збір первинної соціологічної інформації про об'єкт;
 - в) обробка й аналіз даних;
 - г) підготовка звіту за наслідками дослідження.
4. Отримані в ході соціологічного дослідження неузагальнені відомості, – це:
 - а) первинна соціологічна інформація;
 - б) вторинна соціологічна інформація;
 - в) остаточна соціологічна інформація;

- г) немає правильної відповіді.
5. Розділ програми соціологічного дослідження, який включає усі компоненти програми, що починаються з постановки проблеми та закінчуються складанням плану вибірки, – це:
- а) методологічний розділ;
 - б) методичний розділ;
 - в) комплексний розділ;
 - г) вступний розділ.
6. Розділ програми соціологічного дослідження, який включає опис методів збирання, обробки та аналізу даних, – це:
- а) методологічний розділ;
 - б) методичний розділ;
 - в) комплексний розділ;
 - г) вступний розділ.
7. Визначення терміна за допомогою процедур фіксації референтів називають:
- а) операціональним;
 - б) остаточним;
 - в) теоретичним;
 - г) дефінітивним.
8. Виклад теоретико-методологічних передумов відповідно до основних цілей роботи та гіпотез дослідження, зазначення правил процедури, а також логічної послідовності операцій з метою їх перевірки, – це:
- а) анотація соціологічного дослідження;
 - б) проект соціологічного дослідження;
 - в) програма соціологічного дослідження;
 - г) немає правильної відповіді.
9. Спільнота людей, їх діяльність, що організована за допомогою соціальних інститутів, та умови, в яких ця діяльність здійснюється, – це:
- а) об'єкт соціологічного дослідження;
 - б) суб'єкти соціологічного дослідження;
 - в) предмет соціологічного дослідження;
 - г) немає правильної відповіді.
10. Сторона об'єкта, яка безпосередньо підлягає соціологічному дослідженню, – це:
- а) об'єкт соціологічного дослідження;
 - б) суб'єкт соціологічного дослідження;
 - в) предмет соціологічного дослідження;

г) немає правильної відповіді.

Завдання

1. Підготувати наукове повідомлення на тему «Методологічні засади соціолого-правових досліджень».
2. Розробити структурно-логічну схему «Основні етапи конкретно-соціологічних досліджень».

Інформаційні джерела: 1-5, 9-12, 23, 26.

* * *

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – це вид позааудиторної самостійної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується у процесі вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни і завершується разом зі складанням рубіжного чи підсумкового контролю з навчальної дисципліни.

Ця група завдань носить науково-дослідницький характер, спонукає до якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів, рекомендована тим з них, хто опанував базовий зміст навчальної програми і має здібності та інтерес до такої роботи. Ці завдання складають варіативну частину модуля і їх виконання заохочується додатковою сумою балів.

Перелік індивідуальних завдань для самостійної роботи студентів:

1. Написання і захист наукового реферату з визначеної проблеми.
2. Підготовка презентацій з визначених питань.
3. Підготовка матеріалів власних досліджень до участі в науковій конференції.
4. Участь у роботі правничого дискусійного клубу «Феміда» (підготовка доповіді, участь у дебатах, оформлення стінгазети).
5. Участь у роботі наукового гуртка «Ін Юре» (підготовка та захист матеріалів наукового реферату на засіданні гуртка).
6. Підготовка публікації в наукових виданнях.
7. Оформлення сценарного плану дидактичної гри.

Методичні рекомендації до виконання індивідуальних навчально-дослідних

Однією із форм індивідуальної творчої роботи є написання та захист реферату.

Робота над рефератом складається із наступних етапів:
вибір теми на основі тематики, затвердженої кафедрою;
накопичення інформаційного матеріалу; підготовка та написання реферату; захист реферату.

Реферат повинен мати наступну структуру:

- план;
- короткий вступ;

- виклад основного змісту теми;
- висновки;
- список використаної літератури.

План – це логічна основа реферату, від нього залежить структура, зміст, логічний зв'язок частин реферату. Розробка плану розпочинається з ознайомлення з відповідною літературою, на основі якої складається попередній план з 2-3 пунктів. План не слід занадто деталізувати – в ньому даються основні, центральні питання теми у логічній послідовності. Доцільно попередньо складений план реферату узгодити на консультації із викладачем.

Маючи попередній план, необхідно звернутися до бібліографії. Суттєву допомогу в ознайомленні із бібліографією можуть надати бібліотечні каталоги (алфавітний, систематичний, предметний), довідкова література (енциклопедії, словники, статистичні збірники), наукова та періодична література (монографії, журнали, газети).

Основному тексту в рефераті передуює вступ. У ньому необхідно показати значення, актуальність проблеми, яка розглядається, обґрунтувати вибір теми, сформулювати основну мету, яка буде розкрита в рефераті.

В основній частині роботи велику увагу слід приділити глибокому теоретичному аналізу як теми в цілому, так і окремих її питань, правильно ув'язати теоретичні положення із практикою, розкрити матеріал у відповідності зі складеним планом.

Виклад основних питань завершується короткими висновками, де узагальнюються найважливіші положення, розглянуті в рефераті.

Реферат повинен бути написаний грамотно, без помилок, повторів, скорочень.

Важливе значення має правильне оформлення реферату. На титульному аркуші необхідно вказати назву вищого навчального закладу, факультету, реферату, групу, своє прізвище та ініціали, прізвище наукового керівника. На наступному аркуші наводиться план реферату із наведенням сторінок відповідних розділів.

Зазначені у тексті цитати повинні відповідати посиланням на джерела, з яких вони наведені та оформлені таким чином: [1, с. 25], де перша цифра – номер джерела за списком використаної літератури, а друга вказує на номер сторінки. Текст реферату повинен бути набраний на комп'ютері з одного боку аркушу формату А4, шрифт Times New Roman, розмір 14, поля: верхнє та нижнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 10 мм, 1,5 інтервал. Кожний розділ плану розпочинається з нової сторінки. Сторінки повинні бути пронумеровані у правому верхньому

куті. Обсяг реферату 12-15 сторінок .

У кінці реферату наводиться список використаної літератури (8-10 джерел), розташованої в алфавітному порядку за прізвищем автора, з наведенням назви праці (статті), видавництва, року видання та загальної кількості сторінок по кожному літературному джерелу.

Підготовлений реферат захищається на семінарському або індивідуальному занятті. Аргументом для підготовки до захисту реферату є позитивна рецензія наукового керівника, в іншому випадку його необхідно доопрацювати відповідно до наданих в ній рекомендацій. Реферат не допускається до захисту, якщо текст реферату є компіляцією тексту підручника; основні питання не розкрито або викладено фрагментарно; текст містить помилки; реферат оформлено неправильно.

Підготовка до захисту реферату включає усунення недоліків та помилок, вказаних у рецензії та складання короткого резюме реферату (визначення важливих понять, фактів, формулювання висновків), що буде сприяти закріпленню матеріалу в пам'яті і вільному його викладу під час захисту.

Рекомендована тематика наукових рефератів та презентацій:

1. Взаємозв'язок соціології права з іншими суспільствознавчими науками.
2. Правове виховання та самовиховання особистості у процесі її правової соціалізації.
3. Особистість злочинця та специфіка його соціологічного дослідження.
4. Право як соціальний феномен.
5. Генеза та розвиток соціології права в Західній Європі.
6. Генеза та розвиток соціології права в США.
7. Філософсько-соціологічні концепції права в Україні та Росії.
8. Соціальні функції права.
9. Правова поведінка особистості.
10. Закон як соціальне явище.
11. Соціальні механізми законотворчості.
12. Соціальна природа правосуддя.
13. Соціологія судових органів.
14. Сутність і природа правового конфлікту.
15. Рівні правової соціалізації.
16. Соціальна природа права.
17. Соціальні ознаки правовідносин.

18. Сучасний стан соціології права.
19. Походження правових норм.
20. Право як регуляторний засіб соціального управління.
21. Форми соціального впливу в праві.
22. Механізм правової соціалізації особистості.
23. Правові засоби розв'язання конфліктів.
24. Проблеми судової реформи в Україні.
25. Аспекти судового процесу як соціальної взаємодії.
26. Законність як чинник соціалізації під час трансформації суспільства.
27. Теоретичний та емпіричний рівні соціології права.
28. Соціальні чинники, що впливають на законотворчу поведінку людини.
29. Принципи справедливого судового процесу.
30. Проблеми девіантності в Україні.

Поширеною формою індивідуальної роботи є участь у роботі правознавчого дискусійного клубу «Феміда» (підготовка доповіді, участь у дебатах, оформлення стінгазети).

Підготовку доповіді рекомендується здійснювати за такими етапами :

- вибір теми доповіді;
- підбір літератури та інших джерел;
- визначення форми і структури доповіді;
- підготовка тексту доповіді.

Обрати тему доповіді можна самостійно або із запропонованого кафедрою правознавства переліку і повідомити про це викладача, обраного в якості консультанта (керівника). Тема роботи визначається в межах загальної проблеми дискусії, запропонованої Радою клубу «Феміда» і затвердженою кафедрою правознавства. Тема доповіді не обов'язково повинна бути цілком юридичною за змістом, але містити певні правові аспекти питань, що пропонуються до розгляду. Важливо, щоб тема була актуальною, становила інтерес під кутом зору ситуації в українському суспільстві та світі і, безперечно, цікавою для самого доповідача. Також при визначенні теми слід враховувати доступність (насамперед, наявність у бібліотеці) необхідних для розгляду відповідної теми правових і літературних джерел. Отже, остаточний варіант теми доповіді доцільно формулювати разом з викладачем-консультантом.

Роботу над темою слід почати з підбору літератури – ознайомлення з підручниками, навчальними посібниками, науковими монографіями, статтями у збірниках і періодичних виданнях, нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, матеріалами юридичної практики тощо. У разі потреби варто звернутися за рекомендаціями до викладача (щодо кількості і якості джерел, необхідних для належного розкриття відповідної теми). У процесі вивчення літератури доцільно робити виписки і записи, поступово формуючи матеріал з окремих питань доповіді. Оскільки доповідь призначена для використання під час дискусії, для її підготовки рекомендується широко використовувати публіцистичні матеріали, особливо ті, що написані «живою» мовою.

При оформленні матеріалів доповіді необхідно дотримуватись певних правил оформлення. Текст доповіді повинен включати титульну сторінку, план та інші структурні частини, передбачені планом. План подається на другій сторінці роботи і повинен включати: «Вступ» (у ньому визначаються актуальність обраної теми, її взаємозв'язок із загальною проблемою дискусії і мета, якої студент намагатиметься досягти, розглядаючи цю тему); основну частину роботи, що складається з декількох розміщених у певній логічній послідовності питань відповідно до змісту теми; «Висновок» (у ньому підводиться підсумок досягнення визначеної у вступі роботи мети, чітко окреслюється власне ставлення до проблеми, що є предметом дискусії, розкриваються практичні способи вирішення цієї проблеми); «Список літератури».

Робота повинна бути написана грамотно, розбірливим почерком або надрукована. Відповіді подаються відповідно до нумерації питань плану роботи і починаються із заголовків. Сторінки необхідно пронумерувати і скріпити. Обсяг тексту доповіді – 10-12 сторінок на папері формату А-4 (210x297). При цьому обсяг вступу повинен складати не більше 1 сторінки, а висновку – 2 сторінок. На титульній сторінці необхідно вказати: назву навчального закладу, тему роботи, прізвище, ім'я, по-батькові студента, номер групи, прізвище та ініціали викладача-консультанта, рік і місце написання роботи.

Текст доповіді повинен містити посилання на використані літературні джерела. Цитати з використаних джерел необхідно брати в лапки і давати точні і повні посилання на ці джерела. Посилання робляться у вигляді зносок (в нижній частині сторінки). Зноски подаються за існуючими бібліографічними правилами (автор, назва роботи, місце і рік видання, номер сторінки). Посилання повинні бути

пронумеровані. В кінці роботи з додержанням бібліографічних правил подається список використаних правових джерел та літератури у такій послідовності: 1) нормативно-правові акти та інші правові документи (подаються за юридичною силою і датою прийняття); 2) література (подається в алфавітному порядку); 3) інші матеріали.

Оцінка рівня знань при перевірці виконання індивідуальних завдань:

– написання і захист наукового реферату з визначеної проблеми

5 балів – у рефераті містяться елементи наукової творчості, виклад матеріалу характеризуються ґрунтовністю аналізу матеріалу на основі глибоких знань правих джерел і наукової літератури, вільного володіння матеріалом теми, наявністю власних суджень та самостійністю висновків, робота має логічну та оригінальну структуру, її оформлення повністю відповідає встановленим вимогам.

4 бали – у рефераті повно розкриті питання теми, студент продемонстрував розуміння та вільне володіння матеріалом, але відсутні елементи наукової творчості.

3 бали – питання теми розкриті на достатньому рівні, але студент не володіє вільно матеріалом, не розуміє або не може пояснити окремі теоретичні положення.

– підготовка матеріалів власних досліджень до участі в науковій конференції; підготовка доповіді для участі у роботі правничого дискусійного клубу «Феміда», підготовка та захист матеріалів наукового реферату на засіданні наукового гуртка «In Jure».

15 балів – відповідь студента є теоретично правильною, обґрунтованою, вичерпною; студент демонструє знання основної літератури та апелює до основних нормативно-правових актів, ознайомлення з додатковими інформаційними джерелами; викладає матеріал у логічній послідовності, робить узагальнення і висновки; наводить приклади вирішення типових практичних ситуацій у контексті тематичного теоретичного матеріалу.

10 балів – відповідь студента є загалом правильною; студент демонструє знання навчального матеріалу та основної літератури; викладає матеріал у логічній послідовності, робить узагальнення і висновки, але не наводить прикладів вирішення типових практичних ситуацій у контексті тематичного теоретичного матеріалу, припускається незначних помилок у формулюванні термінів, вирішенні практичних завдань.

0 балів – відповідь студента є неправильною або відсутня, або допущені грубі помилки, які свідчать, що студент не засвоїв навчальний матеріал, не вміє розв'язати елементарних практичних ситуацій.

Студентам, які беруть участь в поза навчальній науковій роботі – в роботі наукової конференції, підготовці наукових публікацій та ін. – нараховуються додаткові бали за результатами поточного контролю. При цьому загальна кількість балів, що вноситься до відомості за поточну роботу не перевищуватиме 100 балів.

Виконання цих завдань розраховано на встигаючого студента і рекомендовано студентам, які опанували базовий зміст навчальної програми і мають здібності та інтерес до наукової роботи. Враховуючи рівень складності цих завдань, студент не може виконати більше двох з них протягом семестру.

ПОРЯДОК І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ

Поточне оцінювання знань студентів

Оцінювання (визначення рейтингу) навчальної діяльності студента з навчальної дисципліни «Соціологія права» здійснюється за модульно-рейтинговою системою.

Вивчення студентом навчальної дисципліни відбувається шляхом послідовного і ґрунтовного опрацювання змістових модулів, а оцінювання якості його роботи та рівня здобутих знань, умінь і навичок здійснюється за рейтинговою системою.

Рейтингове оцінювання знань студента – це система, яка передбачає перехід від констатуючого до накопичувального статусу балів. Необхідною умовою рейтингової системи є її багатобальність.

Студентом накопичуються бали за різні форми і види роботи.

20 б. – за усі відвідані лекційні та практичні (семінарські) заняття (за умови наявності конспекту),

1-2 б. – захист виконаного домашнього завдання,

0-3 б. – обговорення теоретичного питання на практичному (семінарському) занятті,

0-2 б. – постановка та розкриття проблемного питання,

0-2 б. – виконання навчальних завдань

0-4 б. – доповіді з рефератами, есе та їх обговорення,

1-15 б. – участь у конкурсах наукових робіт, наукових конференціях, публікація тез та статей (залежно від досягнень, зайняття призових місць, рівня конкурсу тощо) (додаткові бали).

Середня оцінка за практичне (семінарське) заняття – 5 балів. Вона може не обмежуватися у разі виконання студентом творчих додаткових завдань. Обмеження вводяться з метою рівномірного розподілу балів між усіма студентами, які прагнуть отримати максимальний бал. Обов'язком викладача є забезпечення дидактичними завданнями усіх студентів, які бажають і можуть набрати максимальний бал. Викладач рівномірно розподіляє завдання між студентами.

Приклад: відповідь –3 б. + завдання для самостійної роботи –
1 б.=4 бали

Перелік завдань для самостійної роботи наведено після кожної теми практичного (семінарського) заняття, а їх виконання є частиною оцінки з навчальної дисципліни.

Критерії оцінювання усної відповіді студента на семінарському (практичному) занятті:

4-3 б. – вичерпна і глибока відповідь на питання практичного (семінарського) заняття. Студент виявив всебічне, систематичне й глибоке знання матеріалу, глибоко засвоїв основну й додаткову літературу з теми, рекомендовану планом. Доповідає активно й упевнено, не прив'язаний до конспекту. Відповідь вирізняється багатством і точністю використаних термінів. Матеріал викладається послідовно й логічно. У розумінні та викладі навчального матеріалу студент виявляє науковий підхід і творчі здібності. Після завершення доповіді відповідає на всі питання викладача та товаришів. (При цьому викладач має право поставити до трьох коротких питань за темою заняття загалом, а не лише з питання, яке висвітлював студент).

3-2 б. – студент виявляє достатньо повне знання матеріалу, не припускається у відповіді суттєвих неточностей, засвоїв основну літературу, рекомендовану викладачем у плані семінарського (практичного) заняття. Дає відповіді на запитання викладача та однокласників. Часто звертається до конспекту.

2 б. – студент виявляє знання матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і роботи за спеціальністю. Доповідач прикутий до конспекту, припускається помилок. Матеріал частково розкриває проблему. Відповідає на поставлені запитання з помилками, однак спроможний зі сторонньою допомогою виправити їх.

1 б. – студент відповідає, читаючи з конспекту (ксерокопії), без допомоги якого у матеріалом володіє не достатньо, допускає принципові помилки. Матеріал не розкриває проблему. Відповідає на поставлені запитання тільки зі сторонньою допомогою.

0,5 б. – студент читає з конспекту. Матеріал розкриває проблему поверхово чи фрагментарно. На запитання викладачів та студентів відповісти не може.

0 б. – відповіді немає або вона абсолютно не розкриває сутності питання.

Отримані бали складають предметний та загальний рейтинг студента.

Однією з найважливіших вимог, що висуваються до навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців за кредитно-модульною системою організації навчального процесу є інформаційно-дидактичне забезпечення всіх елементів навчального плану. Особливу увагу необхідно приділити методичному забезпеченню організації самостійної роботи та виконанню індивідуальних завдань студента.

Оцінювання самостійної роботи студента здійснюється шляхом перевірки його робочого зошита, де виконуються завдання, передбачені планом самостійної роботи, а також під час поточного тестування чи співбесіди, у ході яких викладач визначає загальний рівень засвоєння студентом вузлових питань кожної з тем, винесених на самостійне опрацювання (1-2 бали) (зокрема, під час семінарських занять). Використання тестів для поточного контролю дозволяє раціонально використовувати навчальний час і виключити суб'єктивний підхід до оцінки навчальних досягнень студента.

Водночас, у рамках навчального навантаження студента з навчальної дисципліни «Соціологія права» передбачено 2 години на виконання *індивідуального навчально-дослідного завдання*, тобто на написання есе, реферату чи підготовку презентації в аудиторії. Наголошуємо на тому, що індивідуальна робота студента може *не дробитися на модулі*, а виконуватися упродовж усього часу вивчення дисципліни, що сприяє її інтегральному характеру, дозволяє студентам глибше зосередитися на проблемі, що їх цікавить.

Для ґрунтовного вивчення навчальної дисципліни «Соціологія права» слід самостійно виконати всі дидактичні завдання, передбачені її програмою та відповідним методичним забезпеченням (підготовка словника основних понять і термінів, тезовий виклад відповідей на теоретичні питання, письмове виконання практичних завдань для самостійної роботи). У додатковому контролі засвоєння студентом кожної з тем, винесених на самостійне опрацювання, потреби не має, оскільки цю функцію виконує контроль (поточна модульна робота). У ній рівномірно представлений увесь навчальний матеріал змістового модуля.

Поточна модульна робота (ПМР) складається із різнорівневих завдань, серед яких основну масу складають тестові. Тестові завдання з курсу «Соціологія права», орієнтовані на системну контекстну інтерпретацію тієї чи іншої правової норми чи конструкції, функціонально спрямовані на розвиток професійного мислення. Засвоєні студентом знання, якими він оперує шукаючи правильну відповідь на питання тестового завдання, є необхідною передумовою виконання останнього, а не самоціллю тестування.

Приклад побудови завдань для модульної контрольної роботи

Вищий навчальний заклад
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
Кафедра правознавства
Поточна модульна контрольна робота
з навчальної дисципліни «Соціологія права»
Модуль 1. Основи соціології
Варіант № 1

Теоретичні питання:

1. Предмет, структура і методи соціології права.
2. Соціальна обумовленість та цінність права.

Тестові завдання:

1. Предмети філософії права, соціології права і теорії права є:
 - а) тотожними;
 - б) єдиними;
 - в) аналогічними;
 - г) різними.
2. Предметом емпіричної соціології права є:
 - а) фактична поведінка людей у сфері дії права;
 - б) ймовірна поведінка людей;
 - в) правила поведінки;
 - г) етикет.
3. Функціями соціології права є (вказати неправильну відповідь):
 - а) критична функція;
 - б) регулятивна функція;
 - в) інформаційна функція
 - г) теоретична (методологічна) функція.
2. Основоположником науки соціології був:
 - а) Ч. Беккарія;
 - б) Е. Феррі;
 - в) Г. Тард;
 - г) О. Конт.
3. Кому належить ідея аномії:
 - а) К. Марксу;
 - б) Г. Спенсеру;
 - в) О. Конту;
 - г) Е. Дюркгейму.

Провідний викладач _____

Стрілець В.В.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

Модуль 1. Основи соціології

1. Комплексна природа наукових соціолого-правових досліджень.
2. Дискусійний характер визначення предмета соціології права.
3. Співвідношення загальної соціології і соціології права.
4. Місце правової соціології в системі юридичних та інших гуманітарних наук.
5. Структура соціології права.
6. Методи соціології права.
7. Функції соціології права.
8. Внесок соціології права у вирішенні найважливіших завдань сучасної соціально- правової політики держави.
9. Історичні передумови виникнення юридичної соціології. Зародження соціології права.
10. Позитивістська соціологія О. Конта та його роль у формуванні правових проблем у соціології.
11. Соціологія права Е. Дюркгейма.
12. Соціологія права М. Вебера.
13. Є. Ерліха як один із засновників соціології права.
14. Теорія правового плюралізму Л. Петражицького.
15. Прагматична соціологія права Р.Паунда.
16. Внесок Т.Парсонса і Р.Мертонна у розвиток соціології права.
17. Особливості становлення основних класових теорій у соціології права.
18. Розвиток соціології права в Україні в кінці XIX століття
19. Основні наукові школи в сучасній соціології права.
20. Теоретичний та емпіричний рівні соціології права.
21. Соціальна обумовленість та цінність права.
22. Соціальний механізм дії права.
23. Соціальний, нормативний та культурний зміст правових норм.
24. Соціальні функції права.
25. Соціальні ознаки правовідносин.
26. Система суб'єктів права та їх соціальні властивості.
27. Фактори реалізації права.
28. Методологічні засади вивчення соціальної ефективності права
29. Критерії соціальної ефективності права.
30. Показники соціальної ефективності права.

31. «Право», «міра», «можливість» як ключові поняття соціальної ефективності права.
32. Форми «неправа» за Г. Гегелем.
33. Методика аналізу соціальної ефективності права.
34. Соціальна необхідність здійснення правового прогнозування.
35. Соціально-правові проблеми як предмет юридичного прогнозу.
36. Методика здійснення прогностичного дослідження.
37. Поняття соціалізації.
38. Зміст і структура правової соціалізації особистості.
39. Рівні правової соціалізації особистості.
40. Структура поля правової соціалізації особистості.
41. Особливості процесу соціалізації особистості.
42. Фактори та принципи правової соціалізації особистості.
43. Діяльність особистості як головний напрямок соціалізації.
44. Критерії оцінки особистості як суб'єкта правової соціалізації.
45. Механізм правової соціалізації.
46. Роль правових знань в процесі соціалізації.
47. Поняття правосвідомості, його специфіка як соціологічної категорії.
48. Соціоструктура правосвідомості: зміст та особливості.
49. Правосвідомість як об'єкт соціологічного дослідження.
50. Взаємодія правосвідомості і права.
51. Основні методологічні підходи до аналізу поняття «правова культура».
52. Структура правової культури
53. Правова поведінка: поняття та ознаки.
54. Види правової поведінки.
55. Соціальні чинники, що впливають на законслухняну поведінку.
56. Зловживання правом та об'єктивно протиправна поведінка.
57. Поняття та сутність девіантної поведінки.
58. Типологія відхилень у поведінці.
59. Теорії девіантної поведінки.
60. Профілактика девіантної поведінки як рання профілактика злочинності.
61. Концептуальні підходи до соціології злочинності.
62. Соціальна характеристика злочинної поведінки.
63. Специфіка соціологічного аналізу злочину.
64. Латентна злочинність та методи її вивчення.

65. Суспільна небезпека злочинів та соціальна обумовленість кримінально-правових заборон.
66. Соціальний механізм дії кримінально-правових норм та забезпечення їх ефективності.
67. Кримінально-правова політика, забезпечення її ефективності.

Модуль 2. Соціологія юридичної діяльності

68. Фактори, що впливають на правотворчу діяльність і зміст правових актів.
69. Соціальний механізм нормотворчості. Етапи соціологічного забезпечення нормотворчої діяльності.
70. Сутність та зміст соціології законодавчої діяльності.
71. Закон як соціальне явище.
72. Соціальний механізм законотворчості.
73. Соціологічна експертиза законопроекту.
74. Ефективність законодавства.
75. Соціологія громадської думки.
76. Соціальна природа правосуддя та його цілі.
77. Об'єкт судової соціології.
78. Принципи справедливого судового процесу.
79. Судовий процес як соціальна взаємодія.
80. Соціологічне тлумачення закону.
81. Соціологічне дослідження судових помилок.
82. Соціологічні аспекти вивчення ефективності правосуддя.
83. Професіограма судді.
84. Соціальне планування та наукова організація роботи судді.
85. Соціальні проблеми судової реформи.
86. Поняття «соціальний конфлікт» та «юридичний конфлікт».
87. Склад та елементи правового конфлікту.
88. Типологія конфліктів.
89. Кримінальний конфлікт.
90. Юридичні чинники політико-правових конфліктів.
91. Учасники правового конфлікту: соціально-рольова і поведінкова характеристика.
92. Моделі стилю поведінки людей в конфліктних ситуаціях.
93. Стадії конфлікту.
94. Способи розв'язання та попередження конфліктів.
95. Судочинство як механізм розв'язання правових конфліктів.
96. Правозастосування як вид соціальної діяльності.
97. Суб'єкти правозастосовної діяльності.

98. Умови правозастосовної діяльності.
99. Фактична діяльність суб'єктів правозастосування. Соціальні критерії її оцінки.
100. Соціально-правовий контроль на стадії правозастосування та його ознаки.
101. Сутність конкретно-соціологічних досліджень. Основні етапи соціологічного дослідження.
102. Специфіка розробки програми та інструментарію конкретно-соціологічних досліджень в галузі права.
103. Програма соціологічного дослідження: поняття, структура, функції.
104. Соціологічні методи збору інформації.
105. Спостереження: особливості, класифікація, переваги і недоліки.
106. Характеристика методів вивчення суспільної думки.
107. Експеримент у соціологічних дослідженнях, його специфіка.
108. Аналіз документів.
109. Опитування у соціологічних дослідженнях.
110. Обробка та аналіз соціологічних даних.
111. Оформлення результатів соціолого-правового дослідження.
112. Використання соціологічних досліджень у юридичній практиці.

Підсумкове оцінювання знань студентів

Підсумкове оцінювання знань студентів (ПМК) з дисципліни «Соціологія права» проводиться за результатами поточного модульного контролю та балів, отриманих під час складання екзамену. До підсумкового балу зараховуються також додаткові бали, які студенти отримали за виконання додаткових завдань або за участь у позанавчальній науковій роботі.

Об'єктом оцінювання знань студентів при цьому є програмний матеріал дисципліни різного характеру і рівня складності, засвоєння якого перевіряється під час поточного (зокрема модульного) контролю та екзамену. Завдання поточного контролю оцінюються у діапазоні від 0 до 60 балів (включно). На екзамені студент може отримати 40 балів.

Якщо Ви набрали за результатами поточного модульного контролю (ПМК) від 0 до 59 балів, то Вам необхідно виконати отримані у викладача додаткові індивідуальні завдання і захистити їх у терміни, визначені деканатом. У разі невиконання певних завдань поточного контролю з об'єктивних причин, студенти мають право, за дозволом

декана, скласти їх до останнього семінарського заняття. Час та порядок складання визначає викладач.

Підсумковий бал за результатами поточного модульного контролю оформлюється під час складання екзамену.

Шкала нарахування підсумкових балів

Переведення даних 100-бальної шкали оцінювання в 4-бальну та шкалу ЄКТС здійснюється в такому порядку:

Таблиця

Оцінка за системою ЄКТС	Оцінка за бальною шкалою, що використовується в ПУЕТ	Оцінка за національною шкалою	Якісні критерії оцінки знань
A	90-100	5 (відмінно)	Глибокі знання, можлива незначна кількість помилок
B	82-89	4 (дуже добре)	Міцні знання з можливими кількома помилками
C	74-81	4 (добре)	Міцні знання з кількома помилками
D	64-73	3 (задовільно непогано)	Непогані знання, але є недоліки
E	60-63	3 (задовільно достатньо)	Непогані знання, але є значна кількість недоліків
FX	35-59	2 (незадовільно з можливістю повторного складання)	Недостатні знання, слабо засвоєний матеріал, невміння самостійно викласти його зміст
F	0-34	2 (незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни)	Невміння осмислити зміст теми і публічно чи письмово представити його

Система нарахування балів за видами навчальної роботи

Таблиця

Форма навчальної роботи	Вид навчальної роботи	Бали
1. Аудиторна		
1.1. Лекція		
1.2. Практичне, семінарське заняття	2. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	4. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	5. Виконання навчальних завдань	0-2
	6. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	7. Тестування	0-1
	2. Самостійна та індивідуально-консультативна робота	Виконання та захист індивідуальних навчально-дослідних завдань:
– написання наукового реферату, презентації, есе з визначеної проблеми;		0-10
– пошук (підбір) та огляд літературних джерел за заданою проблематикою;		0-10
– підготовка матеріалів власних досліджень до участі в науковій конференції;		0-15
– участь у роботі правничого дискусійного клубу «Феміда»;		0-15
– участь у роботі наукового гуртка «Ін Юре»;		0-15
– підготовка публікації в наукових виданнях.	0-20	
3. Поточний модульний контроль	Поточна модульна робота	0-10
4. Підсумковий контроль	Екзамен	0-40

**Система нарахування додаткових балів за видами робіт з
вивчення навчальної дисципліни
«Соціологія права»**

Таблиця

Форма роботи	Вид роботи	Бали
1. Навчальна	1. Написання і захист наукового реферату з визначеної проблеми.	0-5
	2. Виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань підвищеної складності	0-15
2. Науково-дослідна	1. Підготовка матеріалів власних досліджень до участі в науковій конференції.	15
	2. Участь у роботі студентського дискусійного клубу «Феміда» (підготовка доповіді, участь у дебатах, оформлення стіннівки).	15
	3. Участь у роботі наукового гуртка «Ін Юре» (підготовка та захист матеріалів наукового реферату на засіданні гуртка).	15
	4. Підготовка публікації в наукових виданнях.	20
	5. Оформлення сценарного плану дидактичної гри.	20
3. Інші		
Разом		*

* **Максимальна кількість додаткових балів – 30**

Розподіл балів, що отримують студенти за результатами вивчення навчальної дисципліни «Соціологія права»

Назва модуля, теми	Вид навчальної роботи	Бали
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Модуль 1. Основи соціології		
Тема 1. Соціологія права в системі соціально-гуманітарних та юридичних дисциплін	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 2. Виникнення та розвиток соціології права	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 3. Право як соціальне явище	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 4. Соціальна ефективність права	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2

Назва модуля, теми	Вид навчальної роботи	Бали
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 5. Правова соціалізація особистості	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 6. Правосвідомість	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 7. Правова культура та правова поведінка	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 9. Соціологія девіантної поведінки	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2

Назва модуля, теми	Вид навчальної роботи	Бали
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Модуль 2. Соціологія юридичної діяльності		
Тема 9. Соціологія нормотворчої діяльності	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 10. Судова соціологія	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 11. Соціологія правового конфлікту	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 12. Соціологія правозастосування	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2

Назва модуля, теми	Вид навчальної роботи	Бали
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Тема 13. Конкретно-соціологічні дослідження в галузі права	1. Захист виконаного домашнього завдання	0-2
	2. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	0-3
	3. Постановка та розкриття проблемного питання	0-2
	4. Виконання навчальних завдань	0-2
	5. Доповіді з рефератами, есе та їх обговорення	0-5
	6. Тестування	0-1
	<i>Разом:</i>	0-3
Поточна модульна робота 1		10
Поточна модульна робота 2		10
ПМК		
Разом за семестр		100

Перелік питань для підготовки до підсумкового контролю

1. Комплексна природа наукових соціолого-правових досліджень.
2. Дискусійний характер визначення предмета соціології права.
3. Співвідношення загальної соціології і соціології права.
4. Місце правової соціології в системі юридичних та інших гуманітарних наук.
5. Структура соціології права.
6. Методи соціології права.
7. Функції соціології права.
8. Внесок соціології права у вирішенні найважливіших завдань сучасної соціально- правової політики держави.
9. Історичні передумови виникнення юридичної соціології. Зародження соціології права.
10. Позитивістська соціологія О. Конта та його роль у формуванні правових проблем у соціології.
11. Соціологія права Е. Дюркгейма.
12. Соціологія права М. Вебера.
13. Є. Ерліха як один із засновників соціології права.
14. Теорія правового плюралізму Л. Петражицького.
15. Прагматична соціологія права Р.Паунда.
16. Внесок Т.Парсонса і Р.Мертонна у розвиток соціології права.
17. Особливості становлення основних класових теорій у соціології права.
18. Розвиток соціології права в Україні в кінці XIX століття
19. Основні наукові школи в сучасній соціології права.
20. Теоретичний та емпіричний рівні соціології права.
21. Соціальна обумовленість та цінність права.
22. Соціальний механізм дії права.
23. Соціальний, нормативний та культурний зміст правових норм.
24. Соціальні функції права.
25. Соціальні ознаки правовідносин.
26. Система суб'єктів права та їх соціальні властивості.
27. Фактори реалізації права.
28. Методологічні засади вивчення соціальної ефективності права
29. Критерії соціальної ефективності права.
30. Показники соціальної ефективності права.
31. «Право», «міра», «можливість» як ключові поняття соціальної ефективності права.

32. Форми «неправа» за Г. Гегелем.
33. Методика аналізу соціальної ефективності права.
34. Соціальна необхідність здійснення правового прогнозування.
35. Соціально-правові проблеми як предмет юридичного прогнозу.
36. Методика здійснення прогностичного дослідження.
37. Поняття соціалізації.
38. Зміст і структура правової соціалізації особистості.
39. Рівні правової соціалізації особистості.
40. Структура поля правової соціалізації особистості.
41. Особливості процесу соціалізації особистості.
42. Фактори та принципи правової соціалізації особистості.
43. Діяльність особистості як головний напрямок соціалізації.
44. Критерії оцінки особистості як суб'єкта правової соціалізації.
45. Механізм правової соціалізації.
46. Роль правових знань в процесі соціалізації.
47. Поняття правосвідомості, його специфіка як соціологічної категорії.
48. Соціоструктура правосвідомості: зміст та особливості.
49. Правосвідомість як об'єкт соціологічного дослідження.
50. Взаємодія правосвідомості і права.
51. Основні методологічні підходи до аналізу поняття «правова культура».
52. Структура правової культури
53. Правова поведінка: поняття та ознаки.
54. Види правової поведінки.
55. Соціальні чинники, що впливають на законослухняну поведінку.
56. Зловживання правом та об'єктивно протиправна поведінка.
57. Поняття та сутність девіантної поведінки.
58. Типологія відхилень у поведінці.
59. Теорії девіантної поведінки.
60. Профілактика девіантної поведінки як рання профілактика злочинності.
61. Концептуальні підходи до соціології злочинності.
62. Соціальна характеристика злочинної поведінки.
63. Специфіка соціологічного аналізу злочину.
64. Латентна злочинність та методи її вивчення.
65. Суспільна небезпека злочинів та соціальна обумовленість кримінально-правових заборон.

66. Соціальний механізм дії кримінально-правових норм та забезпечення їх ефективності.
67. Кримінально-правова політика, забезпечення її ефективності.
68. Фактори, що впливають на правотворчу діяльність і зміст правових актів.
69. Соціальний механізм нормотворчості. Етапи соціологічного забезпечення нормотворчої діяльності.
70. Сутність та зміст соціології законодавчої діяльності.
71. Закон як соціальне явище.
72. Соціальний механізм законотворчості.
73. Соціологічна експертиза законопроекту.
74. Ефективність законодавства.
75. Соціологія громадської думки.
76. Соціальна природа правосуддя та його цілі.
77. Об'єкт судової соціології.
78. Принципи справедливого судового процесу.
79. Судовий процес як соціальна взаємодія.
80. Соціологічне тлумачення закону.
81. Соціологічне дослідження судових помилок.
82. Соціологічні аспекти вивчення ефективності правосуддя.
83. Професіограма судді.
84. Соціальне планування та наукова організація роботи судді.
85. Соціальні проблеми судової реформи.
86. Поняття «соціальний конфлікт» та «юридичний конфлікт».
87. Склад та елементи правового конфлікту.
88. Типологія правових конфліктів.
89. Кримінальний конфлікт.
90. Юридичні чинники політико-правових конфліктів.
91. Учасники правового конфлікту: соціально-рольова і поведінкова характеристика.
92. Моделі стилю поведінки людей в конфліктних ситуаціях.
93. Стадії правового конфлікту.
94. Способи розв'язання та попередження конфліктів.
95. Судочинство як механізм розв'язання правових конфліктів.
96. Правозастосування як вид соціальної діяльності.
97. Суб'єкти правозастосовної діяльності.
98. Умови правозастосовної діяльності.
99. Фактична діяльність суб'єктів правозастосування. Соціальні критерії її оцінки.

100. Соціально-правовий контроль на стадії правозастосування та його ознаки.
101. Сутність конкретно-соціологічних досліджень. Основні етапи соціологічного дослідження.
102. Специфіка розробки програми та інструментарію конкретно-соціологічних досліджень в галузі права.
103. Програма соціологічного дослідження: поняття, структура, функції.
104. Соціологічні методи збору інформації.
105. Спостереження: особливості, класифікація, переваги і недоліки.
106. Характеристика методів вивчення суспільної думки.
107. Експеримент у соціологічних дослідженнях, його специфіка.
108. Аналіз документів.
109. Опитування у соціологічних дослідженнях.
110. Обробка та аналіз соціологічних даних.
111. Оформлення результатів соціолого-правового дослідження.
112. Використання соціологічних досліджень у юридичній практиці.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Агресія – дія, поведінка, спрямована на заподіяння збитку (морального, фізичного тощо, аж до повного знищення) іншій особі.

Адаптація соціальна – процес активного пристосування індивіда чи групи до певних матеріальних умов, норм, цінностей суспільства.

Акультурація – процес взаємовпливу культур, в ході якого один народ засвоює від іншого цінності, норми, моделі поведінки

Аномія – стан суспільства, при якому настає дезінтеграція і розпад системи норм, що гарантують соціальний порядок.

Виховання – процес спрямованого систематичного формування особистості згідно з прийнятими в суспільстві моделями та нормами.

Вік соціальний – стадії активного включення індивіда до соціальних відносин і засвоєння ним соціальних ролей.

Вікові норми – правила, що визначають, чого і в якому віці повинна досягти людина.

Вторинна девіація – девіантні моделі поведінки, що приймаються індивідами у відповідь на реакції інших індивідів на їх вчинки.

Глобалізація – посилення процесів взаємозалежності, взаємопроникнення і взаємозумовленості економічних, політичних, правових, ідеологічних, культурних компонентів світової спільноти.

Громадська думка – найважливіший компонент громадського життя, що виражає погляди, оцінки, ціннісні орієнтації певних груп людей або суспільства в цілому, втілює в собі колективну совість і має силу неписаного закону.

Девіація – відхилення від поведінкової норми, розглядається більшістю членів суспільства як неприпустиме.

Депривація – процес скорочення або позбавлення можливостей задоволення основних життєвих потреб індивідів чи груп.

Десоціалізація – процес, зворотний соціалізації: втрата індивідом соціальних цінностей і норм, що супроводжується його відчуженням від своєї групи.

Дискримінація соціальна – обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян (соціальних груп) за якими-небудь ознаками.

Дія соціальна – цілеспрямована поведінка, що має соціальне значення і зорієнтована на іншого.

Дослідження соціологічне – вивчення методами соціології соціальних об'єктів, явищ, процесів, спрямоване на виявлення закономірностей соціального життя.

Егалітаризм – ідейно-політична течія, яка виступає за загальну рівність як принцип організації соціального життя.

Експеримент – спосіб отримання даних, при якому умови і змінні контролюються для встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Він дає дослідникам можливість перевірити вплив незалежної змінної на залежну змінну.

Експериментальна правова норма – законодавча норма, яка містить відступи від вимог чинного законодавства, вводиться на обмежений період часу з метою перевірки її ефективності.

Етатизм – теорія, що обґрунтовує необхідність активного втручання держави в економічне і політичне життя суспільства, яка розглядає його як вищий результат суспільного розвитку.

Законодавчий експеримент – дослідна перевірка в природних умовах ефективності дії експериментальних правових норм, які в якості контрольованого експериментального чинника вводяться на певний період у зону експерименту.

Застосування права – одна з форм державної діяльності, спрямована на реалізацію правових розпоряджень у життя.

Звичай – норми, яким люди надають дуже великого значення і строго дотримують.

Злочин – суспільно небезпечне діяння, вчинене навмисно або ненавмисно, за яке законом встановлено кримінальну відповідальність.

Злочинність – соціальне явище, що включає сукупність злочинів, скоєних у даному суспільстві в даний відрізок часу, і характеризується кількісними (динаміка, стан) та якісними (структура, характер) показниками.

Злочинність латентна – злочинність, яка з тих чи інших причин офіційно не реєструється.

Злочинність організована – злочини, що здійснюються членами формальних організацій, діяльність яких пов'язана з порушенням закону, і мають ієрархічну структуру.

Зрілість соціальна – рівень особистісного розвитку індивіда, коли він повністю інтерналізує соціальні поведінкові моделі та цінності і адекватно виконує ролі дорослого члена суспільства.

Ідентифікація соціальна – процес ототожнення індивіда з певною групою або соціальним прошарком, що полягає в засвоєнні притаманних їм поведінкових моделей, цінностей, установок і ролей.

Інститут соціальний – стійкий комплекс норм, правил, символів, що регулюють різні сфери людської життєдіяльності і організує їх в

систему ролей і статусів, за допомогою яких задовольняються основні життєві та соціальні потреби.

Інституціоналізація – 1. Створення стабільних зразків соціальної взаємодії, заснованих на формалізованих правилах, законах, звичаях і ритуалах. 2. Правове та організаційне закріплення сформованих у суспільстві форм поведінки, відносин тощо.

Інтеріоризація (інтерналізація) – перетворення зовнішніх по відношенню до індивіда форм соціальної взаємодії в стійкі якості особистості шляхом засвоєння вироблених суспільством цінностей, норм і моделей поведінки.

Інфантилізм соціальний – розрив між біологічним і соціокультурним дорослішанням молоді, що порушує нормальний процес соціалізації.

Каузальність соціальна – причинно-наслідковий зв'язок між окремими соціальними явищами суспільства.

Консенсус соціальний – згода значимої більшості будь-якого суспільства щодо найбільш важливих аспектів її соціального порядку.

Контркультура – субкультура (норми, цінності та спосіб життя), яка знаходиться в суперечності з нормами і правилами панівної культури.

Контроль соціальний – система соціальних механізмів, що забезпечують дотримання членами суспільства прийнятих моделей поведінки; спосіб саморегуляції соціальної системи.

Конфлікт – прояв об'єктивних чи суб'єктивних протиріч, що виражається в протиборстві сторін.

Конфлікт соціальний – зіткнення соціальних груп, які є носіями протилежних соціально-економічних і політичних інтересів, поглядів, ідеологій.

Конфлікт юридичний – будь-який конфлікт, у якому суперечка так чи інакше пов'язана з правовими відносинами сторін і має юридичні наслідки.

Конформізм – некритичне наслідування панівних думок і стандартів, стереотипів масової свідомості, традицій, авторитетів і принципів.

Конформність – тип соціальної поведінки індивіда, що характеризується соціально прийнятими поведінковими моделями і нормами, відповідністю соціальним очікуванням.

Корупція – використання службового становища посадовою особою в інтересах особистого збагачення і з порушенням існуючих правових норм.

Криза легітимності – соціально-політичний стан втрати суспільством або значною його частиною віри в законність і справедливість існуючого соціального порядку.

Культура нормативна – сукупність ідеалів, норм, цінностей, що визначають стандарти поведінки, які наказують, дозволяють, схвалюють або засуджують, забороняють певні соціальні дії.

Латентність – відсутність зовнішніх ознак явища, його існування в прихованій формі. Легалізація – процес перетворення незаконного в законне.

Легалізм – точне дотримання існуючих правових норм.

Легальність – відповідність дій індивідів і соціальних груп встановленим в даному суспільстві правопорядку.

Легітимізація – процес обґрунтування легітимності правлячих груп.

Легітимність – характеристика визнання членами спільності існуючого соціального порядку, наділення престижем, який диктує норми і встановлює зразки поведінки.

Лояльність – шанобливе ставлення до властей і вірність чинним законам і порядкам.

Маніпулювання – процес ідеологічного і соціально-психологічного впливу на людей з метою зміни їх поведінки всупереч їх інтересам.

Маргінальність – проміжний, пограничний стан індивіда чи групи індивідів, відірваних від звичного середовища і способу життя.

Масова свідомість – тип суспільної свідомості, характерний для середнього представника суспільства, що включає широке коло ідей, уявлень, почуттів та ілюзій, пов'язаних з тими сторонами соціального життя, що доступні й цікаві масам.

Методика соціологічного дослідження – сукупність прийомів і методів для реалізації цілей і завдань дослідження.

Методологія соціологічного дослідження – вчення про методи і принципи соціологічного пізнання.

Моніторинг – система регулярного вимірювання змін, що відбуваються в суспільстві або якихось його сферах, за умови регулярного застосування одних і тих самих принципів вибірки і інструментарію.

Мораль – соціальний інститут, система норм, санкцій, оцінок, приписів, зразків поведінки, що виконують функції соціального контролю і регулювання соціальних відносин у тій чи іншій соціальній групі, суспільстві.

Населення – сукупність людей, що проживають на даній території або в межах даної держави.

Насильство – застосування сили або загроза застосування сили по відношенню до суб'єктів або їх власності з метою залякування і примусу до певних дій.

Нігілізм – світогляд і ідеологія, засновані на запереченні традиційних авторитетів і цінностей, релігійних уявлень, моральних і культурних ідеалів, у поєднанні з підтримкою безмежної свободи і вседозволеності.

Норми – правила поведінки в певній ситуації.

Норми правові – встановлені державою, законом, указом, актом тощо. загальнообов'язкові правила поведінки. У них, як правило, вказуються умови їх виконання, суб'єкти регульованих відносин, їх взаємні права та обов'язки, а також санкції в разі їх порушення.

Норми соціальні – зразки, правила поведінки, виконання яких очікується від члена суспільства і підтримується за допомогою санкції.

Нормотворчість – процес створення і генезису соціальних норм.

Об'єкт соціології права – система права, яка існує в суспільстві, соціальні механізми її формування, розвитку й функціонування.

Образ права – уявлення індивіда про законодавство.

Опитування – спосіб отримання інформації про думки та мотиви людей, пов'язаний з постановкою певних запитань респондентам (опитуваним).

Особистість – стійка система соціально значущих рис, що характеризують індивіда, результат суспільного розвитку (соціалізації) та включення людей в систему соціальних відносин за допомогою взаємодії.

Очікування ролі – вимоги, які суспільство пред'являє до індивіда у зв'язку з виконанням ним певної соціальної ролі.

Переконання – форма підтримки громадської дисципліни.

Поведінка аморальна – тип поведінки, який суперечить прийнятним у даному суспільстві моральним нормам (пияцтво, користолюбство тощо).

Поведінка асоціальна – поведінка індивідів і груп, яка проявляється в порушенні моральних норм, традицій, існуючих суспільних правил, в антисуспільних вчинках, які заподіюють шкоду особистості і соціальним спільнотам.

Поведінка девіантна – сукупність видів поведінки, які порушують домінуючі в суспільстві правила та норми.

Поведінка деструктивна – тип поведінки, що заподіює шкоду самій особистості та не відповідає загальноприйнятним соціальним нормам (мазохізм, тощо).

Поведінка правова – це соціальнозначуща поведінка суб'єктів, передбачена нормами права, підконтрольна свідомості та волі й має

юридичні наслідки.

Поведінка протиправна – поведінка, яка порушує моральні й правові норми і є проявом злочину.

Поведінка соціальна – тип поведінки, що так чи інакше зачіпає інтереси інших людей, груп, спільнот або суспільства в цілому.

Покарання – негативна соціальна санкція, що використовується як елемент соціального контролю за поведінкою індивідів.

Порядок соціальний – організованість соціального життя, впорядкованість соціальної дії.

Права людини – сукупність норм, що характеризують статус людини в суспільстві (право на життя, на свободу, на розвиток здібностей і таланту тощо).

Право – формальний соціальний інститут, система встановлених, санкціонованих державою правил поведінки, загальнообов'язкових для населення та державних установ, захищена державою від порушень і спрямована на регулювання та охорону суспільних відносин і соціальних цінностей.

Право неофіційне – за П. Сорокіним – сукупність правил, що склалися в даній групі і регулюють міжособистісні відносини (крім офіційного права).

Право офіційне – за П. Сорокіним – сукупність обов'язкових для всіх членів групи норм, відповідальність за виконання яких несе та частина групи, що наділена владою.

Правова держава – форма здійснення народовладдя, політична організація громадян, що функціонує на основі права; інструмент захисту і забезпечення прав, свобод і обов'язків кожної особистості.

Правова культура – складова загальної культури, яка формується та розвивається в процесі реалізації людьми своїх прав та обов'язків, виявляється у ставленні до законодавства, дотриманні його норм.

Правова поведінка – соціально значима поведінка індивідів і груп, підконтрольна їх свідомості і волі, передбачена нормами права, що існують в даному суспільстві.

Правова політика – комплекс заходів, завдань, цілей, програм, методів, установок, ідей, реалізованих у сфері дії права і за допомогою права.

Правова система – це сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких публічна влада робить регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей та їх об'єднань (регулювання, дозвіл, заборона, переконання, примус,

стимулювання, санкції, відповідальність тощо). Це комплексна, інтегруюча категорія, яка відображує правову організацію суспільства, цілісну правову дійсність.

Правова соціалізація особистості – усвідомлення громадянином своєї соціальної ролі, місця у суспільстві, залучення його до соціально-правових відносин, приєднання до правових норм, цінностей, правової практики загалом.

Правова установка особистості – сформована в результаті правової соціалізації людини її поведінкова готовність до значущої з точки зору права поведінки – правомірної або протиправної.

Правовий нігілізм – правове безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм, правових цінностей, зневажливе ставлення до правових традицій.

Правовий статус особистості – система прав, свобод і обов'язків, що знайшли своє чітке правове закріплення в нормах права.

Правовідносини – урегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та обов'язків.

Правоздатність – здатність індивіда бути носієм громадянських прав та обов'язків, які допускаються правом держави.

Правопорушення – неправомірне (протиправне), суспільно шкідливе діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта, за яке в чинному праві передбачена юридична відповідальність.

Правопорядок – об'єктивно і суб'єктивно обумовлений стан соціального життя, що характеризується внутрішньою узгодженістю, врегульованістю системи правових відносин, заснованих на нормативних вимогах, принципах права й законності.

Правосвідомість – категорія, яка означає сферу суспільної, групової, індивідуальної свідомості, пов'язана з відображенням правозначущих явищ і зумовлена правозначущими цінностями, праворозумінням, уявленням належного порядку. Визначається соціально-економічними умовами, культурно-правовими, демократичними й авторитарними традиціями.

Правотворчість – особлива форма державної і громадської діяльності зі створення, змін та скасування правових норм, що враховує соціальні потреби та інтереси суспільства.

Превенція – система заходів, спрямованих на попередження злочинів.

Предмет соціології права – створення та функціонування правової системи. Її інститутів і норм, соціальна зумовленість та соціальна ефективність дії права, взаємозв'язок між правовими нормами, правовими відносинами

й суспільними відносинами, а також соціальні функції права, правове регулювання діяльності індивідів, їх груп та організацій.

Презумпція невинності – принцип кримінального права, згідно з яким особа, підозрювана або обвинувачувана у вчиненні злочину, вважається невинною доти, доки її вина не буде доведена в порядку, передбаченому законом.

Престиж – авторитет, вплив, повага в суспільстві, міра яких відповідає певному соціальному статусу.

Привілеї соціальні – виключні права або переваги, які в силу закону, традиції або факту належать тільки окремим соціальним групам і недоступні для інших членів суспільства.

Придушення особистості – ритуали, що застосовуються в тоталітарних організаціях з метою домогтися від індивідів слухняності і зробити їх сприйнятливими до інституціонального контролю, дисципліни.

Примус – насильство над волею індивіда або соціальної групи шляхом застосування санкцій.

Протиправна поведінка – соціально небезпечна поведінка індивідів або груп, підконтрольна їх свідомості чи волі, рухома мотивами корисливості, ненависті, агресивності, що порушує існуючі в суспільстві правові норми і тягне юридичні наслідки.

Процес соціальний – сукупність односпрямованих і повторюваних соціальних дій, які можна виділити з безлічі інших соціальних дій.

Реальність правова – сукупність всіх правових феноменів, що існують у суспільстві.

Регулювання соціальне – процес цілеспрямованого впливу суспільства і його інститутів на соціальне життя, поведінку індивідів і груп за допомогою регуляторів (норм, правил, цілей, зв'язків).

Репрезентативність – властивість вибірки досить точно відображати властивості генеральної сукупності.

Ресоціалізація – процес засвоєння нових норм, цінностей, світогляду та моделей поведінки.

Референтна група – соціальна одиниця, використовувана нами для оцінки та формування власних поглядів, почуттів і вчинків.

Рівність соціальна – становище індивідів, соціальних груп, класів у суспільній системі, що виявляється в їх однаковому відношенні до засобів виробництва, однаковому соціальному статусі, можливостях, політичних і громадянських правах.

Рівноправність – найважливіший принцип демократичної держави, у відповідності з яким всі громадяни мають однакові права, рівний

правовий статус (права та обов'язки) при цьому не допускається правова дискримінація.

Рольовий конфлікт – ситуація, при якій індивіди стикаються з суперечливими вимогами, зумовленими одночасним виконанням двох або більше ролей.

Санкції соціальні – заходи впливу соціальної групи або суспільства в цілому на поведінку індивіда, що відхиляється від соціальних очікувань, норм і цінностей. Розрізняють позитивні і негативні санкції, пов'язані відповідно до заохочення і покарання.

Система соціальна – впорядковане ціле, що являє собою сукупність окремих соціальних елементів – індивідів, груп, організацій, інститутів.

Системний підхід – методологічний напрям, заснований на розгляді об'єкта як цілісності, що складається з безлічі пов'язаних взаємним ставленням елементів.

Соціалізація – процес соціальної взаємодії, за допомогою якого люди здобувають знання, думки, погляди та формують моделі поведінки, необхідні для успішної участі в житті суспільства.

Соціальний контроль – методи і стратегії, які регулюють норми поведінки в рамках суспільства.

Соціальний факт – явище соціальної дійсності, яке піддається емпіричному спостереженню.

Соціологія права – галузь соціології, що вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів: генезис, динаміку, структуру правових норм та їх роль у суспільстві, механізми їх реалізації у поведінці та діяльності особистості, групи, організації, інститутів, суспільства.

Статус – становище в рамках групи або суспільства; осередок в соціальній структурі.

Субкультура – система унікальних цінностей, норм, традицій і життєвих укладів, що відрізняють якусь соціальну групу від домінуючої культури більшості суспільства.

Суспільство – об'єднання людей, що має закріплену спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми, характеризується усвідомленою соціокультурною ідентичністю його членів.

Суспільство відкрите – тип суспільства, що характеризується високим рівнем мобільності, динамізмом, демократичною ідеологією, плюралізмом та охороною прав індивіда.

Суспільство глобальне – світове суспільство, що виникає в результаті все більшого розширення контактів, взаємозв'язків і взаємозалежності національних об'єднань.

Суспільство закрите – поняття, введене в обіг К. Поппером; тип суспільства, протилежний відкритому суспільству і характеризується незначною соціальною мобільністю, авторитаризмом, догматичною ідеологією.

Суспільство індустріальне – історичний тип суспільства, в якому основою господарства є промисловість і яке характеризується урбанізацією, концентрацією великих мас населення в промислових містах, наявністю широкої соціальної прошарку управлінців, бюрократії, орієнтація на раціональність та ефективність виробництва.

Табу – система соціальних заборон, порушення яких представленні більшості членів суспільства карається надприродними силами або гідно суворого покарання.

Тероризм – застосування сили або жорстоких насильницьких дій проти людей або власності з метою залякування та примусу уряду, формальної організації або цивільного населення до виконання певних політичних, релігійних чи соціальних умов.

Толерантність – терпиме ставлення до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, думок, ідей, вірувань.

Ціннісна орієнтація – певні устремління, бажання, потреби людини, виступаючі для нього в якості найважливіших особистих цінностей і цілей життєдіяльності.

Цінності соціальні – більш або менш визнані поведінкові стандарти, тобто поділювані суспільством чи соціальною групою моральні та естетичні імперативи.

Юридичний факт – передбачені законом обставини (тобто відповідні явища соціальної дійсності), які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні:

1. Балинська О. М. Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ) [Текст] : навч. посіб. / О. М. Балинська, Л. Й. Гуменюк ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л. : ЛДУВС, 2013. – 411 с.
2. Настасяк І. Ю. Соціологія права [Текст] : навч. посіб. / І. Ю. Настасяк ; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – Л. : ПАІС, 2008. – 196 с.
3. Соціологія права [Текст] : навч. посібник / В. Д. Воднік [та ін.] ; ред. Н. П. Осипова. – Х. : Право, 2007. – 234 с.
4. Соціологія права [Текст] : підручник для студ. юрид. спец. / М. І. Панов [та ін.] ; ред. Н. П. Осипова ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 276 с.
5. Соціологія права [Текст] : Навч. посіб. / О. М. Джужа, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський, С. М. Корецький та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 288 с.

Додаткові:

6. Бігун В. С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння [Текст] / В. С. Бігун // Часопис Київського університету права. – 2005. – 4. – С. 23-28.
7. Бурдяк В.І. Становлення і розвиток соціологічних концепцій права [Текст] : навч. посіб. / В. І. Бурдяк ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2001. – 84 с.
8. Воднік В. Д. Соціологічний підхід до аналізу проблем правотворчості [Текст] / В. Д. Воднік // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2009. – № 1. – Х. : Право / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 184-194.
9. Головаха Є. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження [Текст] / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2006. – 142 с.

10. Гревцов Ю. И. Социология права. Курс лекций [Текст] / Ю. И. Гревцов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 312 с.
11. Жоль К. К. Философия и социология права [Текст] : учеб. пособ. / К. К. Жоль. – Киев : Юринком Интер, 2000. – 480 с.
12. Завальнюк В. В. Методи дослідження антропології права (до проблеми застосування методології соціологічної науки) / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права. - 2014. - Вип. 74. - С. 32-35.
13. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства : генеза та сучасність [Текст] / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
14. Карбонье Ж. Юридическая социология [Текст] / Ж. Карбонье. – Москва : Прогресс, 1986. – 352 с.
15. Ковальчук О. М. Цінність права в соціологічному підході до праворозуміння / О. М. Ковальчук, В. Хаврук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 15-18.
16. Конфліктологія: підруч. для студ. ВНЗ юрид. спец. [Текст] / за ред. Л. М. Герасіної та М. І. Панова. – Х. : Право, 2002. – 256 с.
17. Коробка В. М. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект) [Текст] / В. М. Коробка, В. В. Пашутін ; Донецький ін-т внутрішніх справ. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. – 124 с.
18. Костицький В. В. Соціологія права [Текст] : наук.-теорет. спадщина Євгена Ерліха і проблеми розвитку сучас. Науки / Василь Костицький, Ольга Кобан ; Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи. – Київ ; Дрогобич : Коло, 2015. – 227 с.
19. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті : досвід конкретно-соціологічного дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голіна [та ін.] ; заг. ред.: В. В. Голіна, В. Д. Ємельянов ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. проблем злочинності. – Х. : Право, 2006. – 292 с.
20. Лапаева В. В. Социология права [Текст] / В. В. Лапаева ; под ред. В. С. Нерсесянц. – Москва : НОРМА-ИНФРА М, 2000. – 304 с.

21. Мадіссон В. В. Деякі питання соціології приватного права [Текст] : монографія / В. В. Мадіссон. – Київ : НДІ приватного права і підприємництва АПН України, 2003. – 124 с.
22. Маник А. З. Концептуальні засади соціолого-юридичного підходу до визначення сутності права / А. З. Маник // Право і суспільство. – 2014. – № 6.1(2). – С. 24-28.
23. Методологія та методика соціологічних досліджень у праві [Текст] : конспект лекцій / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого ; уклад. В. Д. Воднік [та ін.]. – Х. : [б.в.], 1999. – 93 с.
24. Оніщенко Н. М. До питання про функціональну роль та значущість соціології права [Текст] / Н. М. Оніщенко // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 60. – С. 14-20.
25. Оніщенко Н. Соціологія права як чинник удосконалення праводержавотворення в Україні [Текст] / Наталія Оніщенко // Віче : журн. Верхов. Ради України. – 2013. – № 5. – С. 11-13.
26. Савчук С. В. Юридична соціологія: предмет та місце в системі юридичних наук [Текст] : монографія / С. В. Савчук ; Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2003. – 240 с.
27. Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права [Текст] : монографія / О. В. Сердюк ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Яшма, 2007. – 320 с.
28. Сердюк О. В. Соціологічні аспекти методології оцінювання якості функціонування правових інститутів (на прикладі суду) / О. В. Сердюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2010. – Вип. 1. – С. 32-40.
29. Словник термінів з правової конфліктології [Текст] : наук.-довідк. вид. / за ред. Ю. П. Битяка, Л. М. Герасіної, М. І. Панова. – Х. : Одісей, 2006. – 208 с.
30. Соціологічна думка України [Текст] : навч. посібн. / ред. Захарченко М. та ін. – К. : Заповіт, 1996. – 424 с.

31. Соціологія [Текст] : підручник / за ред. М. П. Требіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків : Право, 2010. – 224 с.
32. Теремцова Н. В. Соціологія права: питання правотворчого процесу в Україні; проблема та шляхи подолання / Н. В. Теремцова // Наше право. – 2013. – № 6. – С. 13-18.
33. Эрлих О. Основоположение социологии права / Пер. с нем. М.В.Антонова; Под ред. В. Г. Графского, Ю. И. Гревцова. – СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. – 704 с.
34. Яцино К. Історія становлення соціології права в працях вітчизняних учених [Текст] / К. Яцино // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2012. – Вип. 93. – С. 75-80.
35. Яцино К. С. Соціологія права: деякі аспекти методології [Текст] / К. С. Яцино // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 8. – С. 160-168.
36. Яцино К. С. Особливості предмету дослідження соціології права / К. С. Яцино // Європейські перспективи. – 2013. – № 1. – С. 12-17.
37. Шамшурин В. И. Идея права в социальной теории П. И. Новгородцева / В. И. Шамшурина // Социологические исследования – 2003. – № 4. – С. 45–61.